

Centrum pro ekonomiku a politiku

Otevřenost české ekonomiky a vnější rovnováha: konec 90. let

Sborník textů

*Karel Dyba
Pavel Kysilka, Martin Kupka
Jiří Weigl
a Václav Klaus*

č. 8/2001

cep
CENTRUM

PRO EKONOMIKU A POLITIKU

Otevřenost české ekonomiky a vnější rovnováha: konec 90. let
Sborník textů ze semináře č. 8/2001

Edice Ekonomika právo politika

Vydal CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku

Nám. Míru 9, Praha 2

Praha, duben 2001

© CEP

Editor: Petr Mach

Sazba: Věra Vyskočilová

Tisk: REPRINT

ISSN 1213-3299

Obsah

Předmluva Václava Klause ----- 7

Doc. Ing. Karel Dyba, CSc. ----- 9

Ing. Pavel Kysilka, CSc. ----- 27

Ing. Martin Kupka, CSc. ----- 33

PhDr. Ing. Jiří Weigl, CSc. ----- 41

Příloha:

Tři projevy Václava Klause o dnešní fázi transformace české ekonomiky

Aktuální problémy české ekonomiky ----- 47

Demontáž centrálně plánované ekonomiky a cíle transformace ---- 53

Reforma a transformace ----- 61

Předmluva

V pořadí již 8. sborník textů ze seminářů CEPu je věnován příspěvkům ze speciálního semináře, uspořádaného v říjnu roku 2000 u příležitosti 60-tých narozenin jednoho z našich významných ekonomů posledních desetiletí Karla Dyby.

Doc. Ing. Karel Dyba, CSc. začal svou ekonomickou kariéru v šedesátých letech jako asistent na pražské VŠE, v sedmdesátých letech pracoval v Ekonomickém ústavu ČSAV a od roku 1985 v Prognostickém ústavu ČSAV. V roce 1990 se stal ministrem hospodářství české (Pithartovy) vlády a ve stejné funkci vystupoval v mé vládě let 1992-1996. V průběhu první poloviny devadesátých let byl 4 roky (tedy dvě volební období) prezidentem České společnosti ekonomické.

Ke svému semináři a ke svému vystoupení na něm si vybral téma vnějších vztahů české ekonomiky, což je jedním z jeho dlouhodobých hlavních předmětů zkoumání. Text uvedený ve sborníku je jistým sumářem jeho názorů na tuto problematiku a stal se vhodným úvodem do této diskuse.

Koreferenty k jeho vystoupení byli jeho bývalí kolegové, podřízení či žáci, dnes viditelní představitelé mladších generací ekonomů **Pavel Kysilka, Martin Kupka a Jiří Weigl**.

Na semináři jsem z časových důvodů nemohl vystoupit, ač bych i já rád Dybův přínos k našim ekonomickým diskusím a k naší hospodářské politice podrobněji zhodnotil. Jako přílohu k materiálům tohoto semináře proto uvádím tři svá nedávná vystoupení k podobné problematice.

21. března 2001

Otevřenost české ekonomiky a vnější rovnováha: konec 90. let

Doc. Ing. Karel Dyba, CSc.

ministr hospodářství ČR z let 1990–1996

Dovolte, abych na úvod svého vystoupení avizoval o čem bude.

V první části budu hovořit o dramatickém vzestupu otevřenosti ekonomiky v uplynulém desetiletí, o hlubokých změnách ve zbožově teritoriální struktuře českého zahraničního obchodu, které odstartovala liberalizační opatření na počátku devadesátých let. Stručně se zmíním o tocích zahraničních přímých investic, které jsou významnou integrální součástí velmi otevřené tržní ekonomiky, jakou česká ekonomika dnes nepochybně je. Tuto část pak ukončím několika poznámkami o vysoké míře integrace české ekonomiky se zeměmi EU dosažené na konci 90. let a připojím se k názorům významných ekonomů, kteří říkají, že bychom mohli být plnými členy EU zítra.

Jsem si plně vědom s jakými náklady bylo nové a v jistém smyslu rovnovážné konstelace vnějších vztahů dosaženo a jaké nové otázky k řešení pro nás tato situace klade. Jsem si ale také jist, že tato nová organicky vytvořená konstelace je ekonomicky i z pohledu spotřebitele a občana mnohem přínosnější než zamrzlá „nuceně rovnovážná“ struktura 80. let a před tím.

Ve druhé části se chci věnovat otázce vnější rovnováhy. Pokusím se odpovědět na otázku, zda hrozí české ekonomice v současnosti opět vnější nerovnováha vzhledem k vnějšímu nárazu v podobě šokového vzestupu cen ropy a příbuzných produktů, které jak známo dovážíme. Budu argumentovat, že nikoliv zejména na základě srovnávání s nedávným obdobím narušené vnější rovnováhy v polovině 90. let. A nakonec naformuluji hypotézu, že existuje prostor pro podstatnější zvýšení tempa růstu ekonomiky, aniž bychom narazili na problém vnější nerovnováhy.

Doufám, že mi publikum i pan předsedající dnes výjimečně dovolí, abych se při své argumentaci tu a tam vrátil i do let „reálného“ socialismu a ocitoval z některých svých prací věnovaných podobným otázkám. Připomene to možná mnohým z nás i dobu Klausových seminářů v ČNB,

kde jsme podobné otázky dosti otevřeně diskutovali. Tak otevřeně, že nakonec došlo až k jejich zákazu a nejen zákazu... Ale to už je trochu jiné téma.

1. Otevřenost ekonomiky

Heslo otevřená ekonomika, které se nachází v Macmilanově slovníku moderní ekonomie definuje otevřenou ekonomiku jako „ekonomiku zapojenou do mezinárodní dělby práce.“ A ve stejném hesle se dále říká, že „stupeň otevřenosti ekonomik může být přibližně vyjádřen relativní velikostí zahraničního obchodu na hrubém domácím produktu.“ Podrobnější je definice (agregátní) otevřenosti uváděná Paulem Samuelsonem v jeho slavné učebnici: „Ekonomika je otevřená v míře, v jaké směňuje statky, služby, nebo výrobní faktory s ostatním světem.“ (P. Samuelson a W. Nordhaus: *Ekonomie*, Praha, Svoboda 1991, str. 899). Použijeme-li podíl exportu či importu na hrubém domácím produktu jako ukazatel otevřenosti, pak v případě české ekonomiky v 90. letech registrujeme značný vzestup míry otevřenosti české ekonomiky. Jak je zřejmé z *Tab. č. 1 (Podíl zahraničního obchodu na HDP)*, česká ekonomika tak na konci devadesátých let patří k velmi otevřeným ekonomikám, a to nejen v rámci srovnatelných tranzitivních ekonomik, ale i při srovnání s velikostně srovnatelnými ekonomikami EU. Připomeňme také jako velmi napovídající ukazatel otevřenosti v tržní ekonomice, že v současnosti se průměrný tarif na dovážené zboží pohybuje pod 2 %, zatímco na začátku 90. let byl 6 %. S jistotou lze říci, že je nižší než např. v Polsku či Maďarsku. A tento tarif má vzhledem k existujícím dohodám zabudovánu klesající tendenci.

Tabulka č. 1
Podíl zahraničního obchodu na HDP (v %, běžné ceny)

	1994			odhad 2000		
	vývoz					
	zboží	služeb	celkem	zboží	služeb	celkem
Česká republika	37,9	12,5	50,4	59,0	13,8	72,8
Rakousko			36,9			47,7
Holandsko			55,4			62,5
	dovoz					
	zboží	služeb	celkem	zboží	služeb	celkem
Česká republika	41,8	11,4	53,2	66,3	10,7	77,0
Rakousko			37,4			48,4
Holandsko			49,7			57,3

Pramen: ČSÚ, *The EU Economy: 1999 Review*

Dynamický vzestup míry otevřenosti byl odstartován liberalizací zahraničního obchodu a zavedením konvertibility jako zásadní součásti transformačních opatření. Šlo tehdy o znovukonstituování základů otevřené tržní ekonomiky a zásadního odchodu od režimu uzavřené, hyperprotektionistické a strukturálně tudíž nesmírně pokřivené socialistické ekonomiky. Šlo o režimovou změnu podloženou jedním z nejsilnějších ekonomických teoremů o komparativních výhodách a přínosech, které svobodný zahraniční obchod národní ekonomice přináší. Zároveň tento krok byl podložen praktickou pozitivní zkušeností srovnatelných západních ekonomik (např. Rakousko) v poválečném období, jakož i naší vlastní prožitou negativní zkušeností z období „reálného socialismu“.

Na druhé straně, oproti názorům některých kritiků, nešlo o šokovou změnu východoněmeckého typu, kdy politické úvahy dostaly naprosto přednost před ekonomickými a východoněmecká podniková sféra byla přes noc vystavena západoněmecké konkurenci při mzdové úrovni, která vysoce převyšovala úroveň produktivity firemního sektoru. Takový šokový postup je možný v případě země, která má bohatého strýčka, který je připraven náklady tohoto postupu zaplatit. Anebo když se ukáže, že náklady jsou mnohem vyšší než se očekávalo, tak je tak jako tak musí zaplatit. V našem případě byl koncepční záměr přechodu k plné liberalizaci naprosto jasný, ale v praxi liberalizace byly použity známé „Klausovy polštáře“, tj. kursový a mzdový i jiné brzdičky s cílem poskytnout jistý časový prostor ke strukturální adaptaci podnikové sféry na nové podmínky, ve kterých bude už permanentně vystavena tlaku mezinárodní konkurence. Tedy prostředí tak zásadně rozdílného od skleníkového prostředí RVHP (je dnes nutno vysvětlit, co tato zkratka znamená?), ve kterém podniková sféra byla zvyklá pohodlně přežívat. Vytvoření takového permanentního, přiměřeného tlaku je pro relativně malou ekonomiku, jako je česká, naprosto zásadní – jak z makroekonomických důvodů (protiinflační tlak dovozní konkurence), tak i z mikroekonomických důvodů (tlak na inovaci, technický pokrok atd.) – ale zároveň šlo o to nepřekročit meze sociální únosnosti. Z druhé strany pak bylo stejně zásadní usilovat o maximální otevření trhů pro domácí firmy („Trade is better than aid“), zejména když na počátku devadesátých let došlo k rozpadu trhů RVHP a k nutnému zániku této – s praxí rigidního centrálního plánování a politického autoritářství spjaté – organizace. Za všechny možné kroky bych chtěl jen připomenout řadu

okamžitě uzavíraných smluv s EU, USA apod. a o něco později zachování celní unie se Slovenskem, zásadní podíl na založení CEFTA a pod.

Tabulka č. 2
Teritoriální struktura zahraničního obchodu ČR (v %)

DOVOZ			
Rok	Vyspělé země	EU	evropské tranzitivní ekonomiky včetně Ruska
1989	27,8	14,9	60,0
1993	60,1	38,3	34,2
1999	73,6	64,0	19,7
VÝVOZ			
Rok	Vyspělé země	EU	evropské tranzitivní ekonomiky včetně Ruska
1989	29,9	14,3	56,5
1993	55,4	41,4	33,8
1999	74,7	69,2	21,7

Pramen: ČSÚ

Liberalizace a změny ve vnějším okolí tak vedly k zásadnímu obratu jak v teritoriálním zaměření českého zahraničního obchodu, tak i k hlubokým změnám v jeho zbožové struktuře, které jsme pozorovali, a prožívali v průběhu 90. let. Myslím, že řeč dat v *Tabulce č. 2 (Teritoriální struktura zahraničního obchodu ČR)* je naprosto zřejmá a tabulka nevyžaduje žádný podrobný popis či komentář. Přesto bych chtěl zdůraznit některé někdy až příliš opomíjené skutečnosti. V relativně krátkém období 10 let došlo pod vlivem rekonstituovaného režimu volného obchodu k hluboké změně v teritoriální struktuře českého zahraničního obchodu. I když zde neuvádím podobná data např. pro Maďarsko či Polsko, jsem přesvědčen, že teritoriální změny v českém zahraničním obchodě byly výraznější než např. v Maďarsku, neboť maďarský obchod už v době gulášového komunismu byl relativně více orientován na západní trhy než český či československý zahraniční obchod.

Podobné i doplňující svědectví podává *Tabulka č. 3 (Komoditní struktura českého zahraničního obchodu.)* Zbožové skupiny jsou značně agregované a podrobnější analýza by určitě přesvědčivěji ukázala jednoznačný posun ve vývozu směrem ke komoditám s vyšším stupněm zpracování v průběhu 90. let, než je zřejmé z uvedené tabulky. I z čísel v této tabulce je však evidentní, že na konci 90. let tento podíl činil již přes 55 %

a jeho velká část, přes 80 %, směřovala na trhy vyspělých zemí. Podobně v dovozu je zřetelný odklon od dovozu surovin a paliv a zejména surovin a příklon k dovozu zejména strojů a zpracovatelských výrobků.

Tabulka č. 3
Komoditní struktura zahraničního obchodu ČR (v %)

DOVOZ			
SITC	1989	1993	1999
(0+1) potraviny, nápoje	7,6	7,3	5,4
(2+3+4+5+6) suroviny, paliva chemikálie meziprodukty	↑ 46,2	44,5	42,5
(7) stroje a dopravní prostředky	↓ 36,9	36,1	40,4
(8) různé průmyslové výrobky	6,2	11,7	11,7
VÝVOZ			
SITC	1989	1993	1999
(0+1) potraviny, nápoje	4,9	7,8	3,6
(2+3+4+5+6) suroviny, paliva chemikálie meziprodukty	↑ 39,0	51,9	39,4
(7) stroje a dopravní prostředky	↓ 44,4	27,6	43,2
(8) různé průmyslové výrobky	9,7	12,7	13,7

Pramen: ČSÚ

Exkurs do datových problémů.

Předpokládám, že vás může zajímat, proč jsou v Tabulce č. 3 některá data zvýrazněna a proč jsou tam u některých uvedeny šipky. Jde o to, že v souvislosti s touto tabulkou chci udělat malý exkurs do problémů při srovnávání dat z období centrálně plánované ekonomiky a z tržní otevřené ekonomiky. To je dosti velký problém, kterého bychom si vždy měli být vědomi, jinak mohou být naše závěry nekorektní.

Striktně vzato je problematické srovnávat komoditní strukturu zahraničního obchodu z roku 1999 či jiného roku posttransformačního období s komoditní strukturou zahraničního obchodu před rokem 1990, kdy se

zhruba 2/3 obchodu uskutečňovalo se zeměmi RVHP za „politické“ ceny, které se lišily od tržních cen, a které v případě zpracovatelských výrobků byly nad úrovní tržních cen a v případě surovin pod úrovní těchto cen. Charakter cen, za které se obchodovalo na trzích RVHP byl takový, že zřejmě docházelo k nadhodnocování podílu strojírenských produktů – proto ta šipka směřující naboru (a spotřebních výrobků) v českém exportu a importu, a na druhé straně k podhodnocování podílu surovin a energetických produktů v dovozu i vývozu. Pokud tato zkresení nebereme v úvahu bude naše interpretace čísel rovněž zkresená. Např. u surovin v dovozu v Tab. č. 3 je zřejmé velké navýšení jeho podílu v r. 1993 ve srovnání s jeho podílem v r. 1989. Podle mého názoru je nepochybné, že za tímto zvýšením je převážně zrealnění cen v obchodě s Ruskem, tj. přechod na tržní ceny a nikoliv podstatné zvýšení dovozní náročnosti ekonomiky na tyto suroviny.

Problém s daty je obecnější a má svoje závažné hospodářskopolitické i čistě politické implikace. Tak např. je-li v tržní ekonomice problémem systémové nadhodnocování inflace (neschopnost rozlišit při zvýšení ceny zboží, co je důsledek zvýšení kvality a co je čisté zvýšení ceny apod.) a tedy zrcadlově podhodnocování produktu, pak v příkazové ekonomice (či neekonomice) je problémem systémově podmíněné podhodnocování inflace – připomínám košili za čtyřicet či padesát korun v cenovém indexu, když už dávno nebyla na trhu, nákupy pod pultem, fronty atd. – a tedy zrcadlovitě nadhodnocování tempa růstu a úrovně celkového produktu. To je pro ekonomy mé generace patrně absolutní samozřejmost, je to problém, se kterým se často potýkali při své analytické práci. I na tomto problému se živila sovětologie a neškodí si občas něco z této literatury přečíst.

K tomu je nutné dodat, že stejné statistické veličiny mohou mít jinou vypovídací schopnost v závislosti na tom, v jakém režimovém prostředí vznikly. I to je nutné vzít v úvahu při jejich srovnávání. Tak hrubý národní produkt vytvořený v podmínkách socialistické příkazové ekonomiky byl ze systémových důvodů nejen nadhodnocován, ale byl také především mírou spotřebovaných zdrojů a mnohem méně mírou užitečného produktu, zatímco v podmínkách tržní ekonomiky je hrubý národní produkt mnohem více mírou celkové užitečné produkce, protože existuje systémově zajištěná suverenita spotřebitele. Jedna z implikací je, že jestliže HDP v r. 1999 je stejný jako HDP v r. 1989 pak platí, že stejná velikost zdrojů byla použita v r. 1999 s mnohem větším užítkem (efektem pro welfare) než v r. 1989. Další implikace z tohoto závěru, např. pro hodnocení úspěšnosti transformace, si jistě odvodíte sami.

Za zásadními změnami v českém zahraničním obchodu v 90. letech jsou podstatně jiní zákazníci, jiné zboží, jiné tržní ceny stanovené na základě poptávky a nabídky, jiné dodací či nákupní podmínky atd. Za změnami teritoriálně zbožové struktury jsou ale také odpovídající výrazné změny výrobní struktury ekonomiky. Takové změny v historicky poměrně krátkém období 10 let vyžadují značný stupeň flexibility podnikové sféry, včetně a zejména pracovní síly, a jsou tedy sociálně a politicky značně nákladné. Tento proces je o to nákladnější, o kolik byla struktura české ekonomiky více pokřivena centrálním plánováním v období reálného socialismu oproti jiným transitivním zemím a jsem přesvědčen o tom, že země, která v období studené války byla pasována na „kovárnu a strojírnou tábora socialismu“, s takto silně pokřivenou strukturou zápasila v uplynulých deseti letech více než např. maďarská či polská ekonomika. Pokud se nemýlím, termín „kovárna a strojírna“, který ve zkratce hodně vypovídá o silné převaze relativně velkých firem v těžkých průmyslových odvětvích v české ekonomice v období reálného socialismu, vymyslel člověk – uznávaný ekonom s pohnutou historií – u kterého se mnozí z nás učili: Josef Goldmann.

Podobně podrobnější analýza zbožové struktury vývozu a dovozu by ukázala značný rozsah tzv. vnitroodvětvového zahraničního obchodu (*intra-industry trade*), kdy se v podstatě totéž zboží jak vyváží tak i dováží. To např. znamená, že Česká republika určitou komoditu, např. osobní automobil jak vyváží tak i dováží. Evidentně vyvážená Oktávie je auto jiné třídy než je dovážené BMW, takže ta auta nejsou úplně stejná, ale statistika pochopitelně obě vede ve stejné podskupině klasifikace SITC. Tento typ obchodu je tedy ekonomicky založen na uspokojení různosti vkusu spotřebitelů (poptávka po různosti) případně na využívání úspor z rozsahu, které umožňují firmám, které vyrábějí ve velkém rozsahu tj. také pro zahraniční trh, mít relativně nižší náklady. Spotřebitelé získávají z tohoto typu obchodu možnost většího výběru a daná úroveň spotřeby je stojí méně, protože výrobci produkují ve větším měřítku.

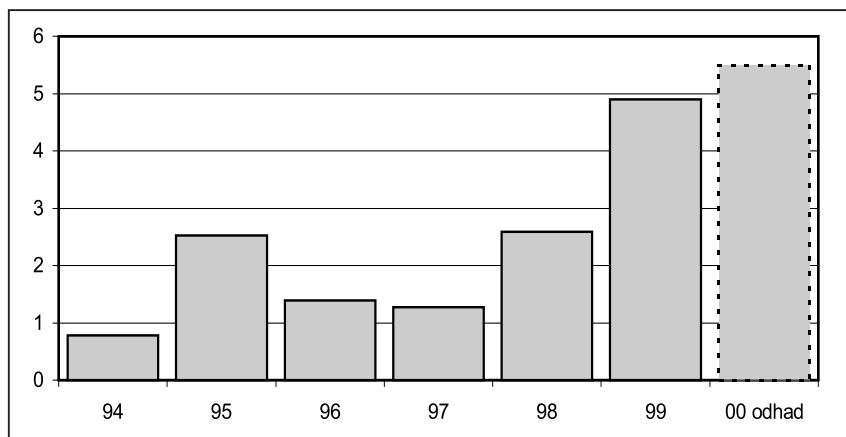
Intenzitu vnitroodvětvového obchodu lze dobře empiricky měřit. Tyto výpočty pro devadesátá léta pro českou ekonomiku a jejich interpretace však čekají teprve na svého autora, může to být velmi zajímavé téma i pro bakalářskou příp. diplomovou práci. Nicméně na základě svých předchozích zkušeností s empirickými výpočty pro českou republiku v 70. letech (viz moji publikaci Československé vnější vztahy, Academia 1980),

i zběžného pohledu do dnešní zahraničně obchodní statistiky jsem si jist, že tato práce ukáže vysokou míru vnitroodvětvového obchodu v rámci českého zahraničního obchodu a potvrdí tak vysokou míru integrace české ekonomiky s ekonomikami EU. Tento typ obchodu je totiž charakteristický pro vysoce integrované ekonomiky. Čím těsněji jsou trhy integrovány a čím nižší jsou překážky obchodu ve smyslu dopravních a jiných nákladů, celních a informačních bariér apod., tím vyšší míru vnitroodvětvového obchodu bychom měli pozorovat. To je rovněž potvrzeno empirickými studii a komparacemi výsledků pro různé země např. USA, Japonsko a země EU (srv. S. Fischer, R. Dornbusch: Economics, McGraw-Hill, 1983, str. 848)

Při této argumentaci, a podíváme-li se zpět na Tabulku č. 2, se nemohu nezmínit o *otázce naší ekonomické připravenosti na formální přijetí do EU*. Jak je zřejmé z Tab. č. 2 podíl zemí EU na našem vývozu a dovozu v devadesátých letech velice narostl a v současnosti je vyšší než dvě třetiny. Hlavním a v podmínkách otevřené tržní ekonomiky přirozeným partnerem je pro nás jak známo Německo, se kterým se uskutečňuje kolem 40 % z celkového našeho zahraničně obchodního obrátu. (Pro zajímavost, tato současná hospodářskogeografická konstelace je podstatně silněji sešikmena ve prospěch zemí EU – a v tom Německa – než tomu bylo v období první republiky, včetně období před velkou krizí v 30. letech.) Evidentně dnešní vysoký podíl obchodu s EU na českém zahraničním obchodě, který patrně dosahuje obdobné výše jako podíl obchodu srovnatelné členské země EU, jako je Holandsko, Rakousko apod. se zbytkem EU, představuje nutně silné strukturální přizpůsobení české výrobní, institucionální i právní struktury strukturám evropským. Jak také ukázala nedávná zkušenost, ekonomická vazba na EU a zejména Německo je dnes tak těsná, že česká ekonomika vždy dostane chřipku, když německá ekonomika kýchne – či řečeno méně novinářsky – pohyb české ekonomiky je úzce korelovan s pohybem především německé ekonomiky.

Proto si musíme přát, aby se Němcům vždy dobře dařilo.

Graf č. 1
Přímé zahraniční investice, mld. USD

Pramen:

Pro ty, kteří rádi soutěží, podotýkám, že do české ekonomiky za období 1989 až 2000 přišlo za více než *22 mld USD přímých investic*, což je už zřejmě více než ve srovnatelném Maďarsku. (*Srovnej Graf č. 1 Přímé zahraniční investice.*) To je ovšem další argument na podporu už silné mikroekonomické integrace české ekonomiky do evropských struktur, protože převážná část přímých investic pochází ze zemí EU. Jsem toho názoru, že tento příliv přímých zahraničních investic souvisí především se strukturálními charakteristikami české ekonomiky jako jsou geografická poloha, kvalita lidského kapitálu, ekonomická historie, mzdová úroveň apod. Ale existuje také proto, že firmy zde nacházejí obdobné institucionálně-právní prostředí jako v zemích EU. V poslední době tyto investice přicházejí ve větší intenzitě s očekáváním formálního členství ČR v EU v dohledné době. Proto jde – podobně jako tomu bylo kdysi v případě Španělska a Portugalska v době před jejich přijetím do EU a těsně po přijetí – o autonomní investice a tento příliv tak má střednědobý charakter. To má svůj význam pro posuzování otázky vnější rovnováhy, ale o tom později...

Málo se u nás zdůrazňuje, že i země EU z nových ekonomických vztahů s úspěšně se transformujícími ekonomikami střední Evropy, včetně české ekonomiky, v uplynulém desetiletí ekonomicky profitovaly při nejmenším tolik jako jejich partneři. Jak v předmluvě ke knize *European Union Trade with Eastern Europe: Adjustment and Opportunities* (ed. Riccardo Faini and Richard Portes, CEPR, London), napsané už v prosinci r. 1994 ří-

kají dva tehdejší „ekonomičtí členové“ Evropské komise Henning Christophersen a Leon Brittain: „Příliš často je přínos z rozšíření EU na východ (pro země EU) viděn jen jako politický a bezpečnostní, zatímco z hlediska ekonomického je rozšíření viděno více jako náklad než příležitost pro Unii. Kapitoly v této knížce odmítají tento názor. Velmi důrazně ukazují, že EU získávala a může i nadále získávat velmi významné ekonomické přínosy z těsnější integrace se zeměmi Střední a Východní Evropy.“

Nelze tedy než souhlasit s názorem některých významných ekonomů, které zaznely i při nedávném zasedání IMF a Světové banky v Praze, že Česká republika (jako i ostatní uchazečské země v první vlně) by po desetiletém strukturálním přizpůsobování mohla být členskou zemí zítra (srov. např. nedávné interview s prof. Rudigerem Dornbuschem z MIT v MF Dnes a názor Nicka Sterna, hlavního ekonoma Světové banky, dříve hlavního ekonoma EBRD, který vyjádřil při diskusi o světové ekonomice na semináři The Chase Manhattan Bank, 26. 9. 2000 v Praze).

Tento názor, který je také mým názorem, samozřejmě vůbec neznamená, že nemáme usilovat o vyjednání co nejvýhodnějších podmínek našeho přijetí, ba právě s tímto vědomím se takové podmínky lépe vyjednávají – možná o maličko lépe, než se to podařilo v případě Evropských dohod na počátku let devadesátých. Tento názor ani neznamená, že vstup ČR do Evropské unie – protože jde nejen o čistě ekonomickou otázku – nemá být podroben referendu.

2. Směřujeme znovu k vnější nerovnováze?

Vrátíme-li se k Samuelsonově definici otevřenosti ekonomiky, pak připomeňme, že zhruba v polovině 90. byl v ČR prakticky plně liberalizován kapitálový účet platební bilance včetně odstranění restrikcí na pohyb krátkodobého kapitálu. Nepochybně to byl pionýrský krok v rámci srovnatelných tranzitivních ekonomik a nepochybně tento krok následoval podstatně rychleji po liberalizaci zahraničního obchodu ve srovnání s praxí vyspělých ekonomik, kdy některé z nich liberalizovaly pohyb kapitálu desítky let po liberalizaci obchodních toků. Není v této souvislosti bez zajímavosti, že např. Polsko dodnes nemá liberalizován pohyb krátkodobého kapitálu a podle L. Balczerowicze (Poland's Transformation, ve Finance and Development, September 2000): „Limitovaný počet existujících omezení na pohyb krátkodobého kapitálu bude zrušen po tom, co dojde ke stabilizaci běžného účtu, a kapitálové toky budou plně liberalizovány do 30 měsíců po plánovaném vstupu do EU.“ Zdá se tedy,

že L. B. studoval naši zkušenost s cílem poučit se z našich chybiček. (Pro pořádek dodávám, že premiér vlády, za níž k liberalizaci kapitálového pohybu v polovině devadesátých let došlo, rozhodně na plnou liberalizaci kapitálového účtu nikdy netlačil. V tom mě paměť neklame...)

Nicméně plná liberalizace kapitálových pohybů je faktem, se kterým je nutné se smířit a jen stěží lze očekávat, že by mohly být znovu zavedeny jisté brzdičky na jejich pohyb a můžeme jen analyzovat do jaké míry – jak se dnes zdá – předčasná liberalizace všech kapitálových pohybů usnadnila útok na korunu v r. 1997. Tuto otázku ponechám jiným autorům ke zkoumání. Co však chci zdůraznit, je fakt, že malá otevřená ekonomika jako je česká ekonomika, stejně jako obdobné tržní ekonomiky, bude vždy konfrontována s otázkou udržování vnější rovnováhy tak, aby to nebylo na úkor tempa hospodářského růstu. Anebo když už vnější nerovnováha vznikne, aby to nebylo tak říkajíc z vlastní viny, a aby její nutnou obnovu řešila způsobem, který by byl co nejméně nákladný ve smyslu ztrát na tempu růstu ekonomiky.

Mimochodem problém vnější rovnováhy či její obnovy po jejím narušení mě vždy zajímal. To znamená, že problém vnější rovnováhy či nerovnováhy a nutného přizpůsobení byl relevantní i pro tehdy Československou relativně malou centrálně plánovanou ekonomiku. Mám jisté potíže k tomu přidat přívlastek otevřenou, ale tehdy jsem ho možná používal, i když jsem věděl, že je zásadní rozdíl v jeho obsahu, když ho použiji např. pro rakouskou či holandskou ekonomiku a pro československou ekonomiku. Tak např. v článku pro maďarský časopis *Acta Oeconomica* v r. 1985 s názvem *Adjustment to International Disturbances: Czechoslovakia and Hungary* jsem aplikoval metodologii vypracovanou americkým ekonomem se správným anglosaským jménem B. Balassa a analyzoval způsob přizpůsobení obou ekonomik na vnější šoky v 70. letech. Hledal jsem, zda maďarská se systémovými změnami experimentující ekonomika se přizpůsobovala efektivněji. Nepřizpůsobovala. A za připomenutí stojí články napsané spolu s V. Dlouhým v r. 1985 v *Politické ekonomii* s názvem *K problémům vnitřní a vnější rovnováhy v socialistické ekonomice...*, kdy jsme se pokoušeli aplikovat standardní makroekonomii na podmínky centrálně plánované ekonomiky. Václav Klaus a Vlado Rudlovčák bývali prvními kritiky.

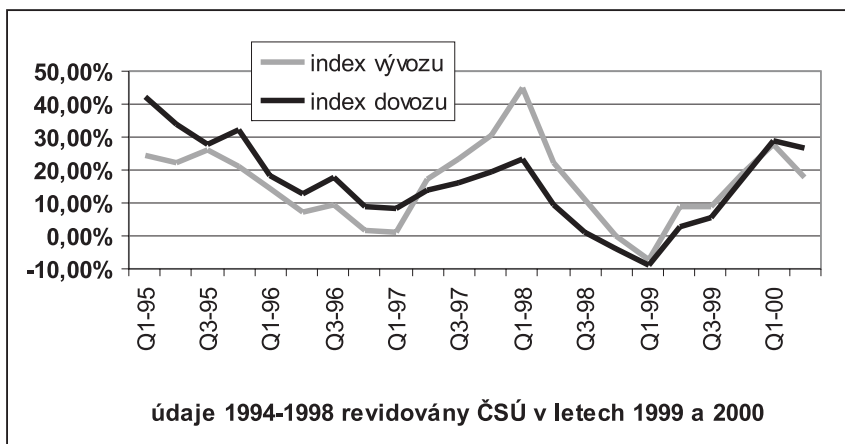
Zpět k přítomnosti...

Ve světle posledních dat o vývoji bilance zahraničního obchodu resp. běžného účtu platební bilance v průběhu roku 2000 vzniká otázka, zda při daných systémových a institucionálních parametrech dnešní české

ekonomiky tato znovu nesměruje k vnější nerovnováze. Říkám znovu, protože v relativně krátké historii znovuobnovené tržní ekonomiky jsme na problém narušené vnější rovnováhy v letech 96 a 97 již narazili a museli jsme ho řešit. Myslím si, že zvolené řešení bylo zbytečně nákladné jak ekonomicky a ve svých důsledcích i se silným negativním politickým dopadem. Jsem přesvědčen, a to už několik let, že tomu tak bylo v důsledku omylů makroekonomické a v tom rámci zejména měnové a kursové politiky. Tento problém, ke kterému jsem se jednoznačně již několikrát vyjádřil, a který byl předmětem nedávného referátu Václava Klause v této místnosti, zde nehodlám znovu rozebírat (Blíže k tomu srov. text přednášky Václava Klause v publikaci CEPu „Tři roky od měnové krize“, kde je také nový zasvěcený text Ivana Kočárníka). Nicméně z analytického hlediska při rozboru dnešní situace může být instruktivní se k nedávnému období narušené vnější rovnováhy občas vrátit jako k jisté srovnávací základně, což nám umožní lépe pochopit v jaké situaci se dnes nacházíme.

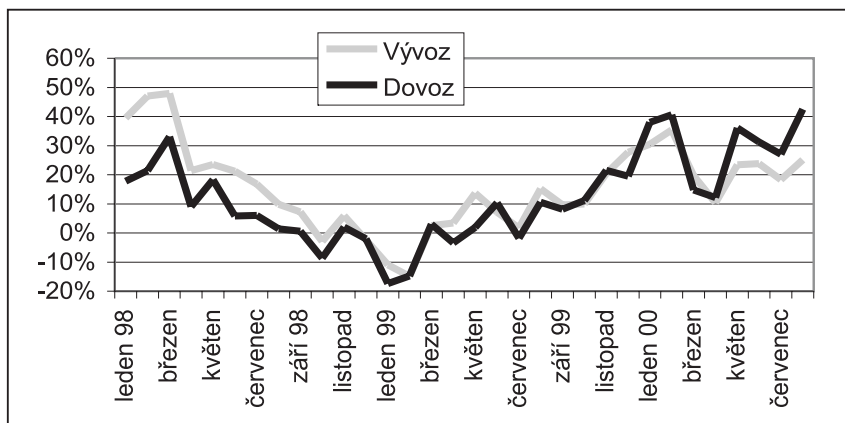
Dovolte mi tedy, abych se pokusil odpovědět na otázku, zda se dnes v r. 2000 znovu pohybuje nebezpečným směrem k vnější nerovnováze a pokud ano, pak jaká má být makroekonomická politika, která by minimalizovala negativní důsledky nutného přizpůsobení.

Graf č. 2
Meziroční tempa růstu dovozu a vývozu zboží
(čtvrtletní údaje, běžné ceny, v %)

Pramen: ČSÚ

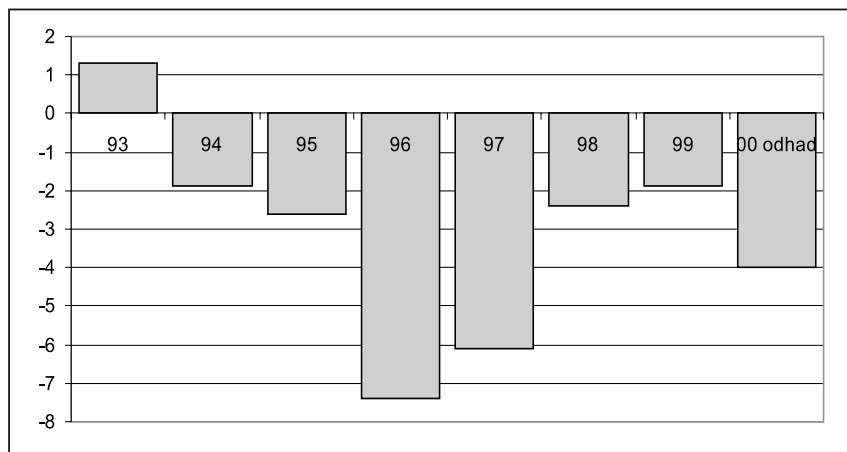
Graf č. 3
Meziroční tempa růstu dovozu a vývozu
(čtvrtletní údaje, běžné ceny, v %)

Pramen: ČSÚ

Podívejme se nejprve na *Graf č. 2*, na němž jsou uvedena *Meziroční tempa růstu českého vývozu a dovozu pro čtvrtletní data* od r. 1995 do současnosti. V letech 95 až 96 tempo růstu dovozu převyšovalo tempo růstu vývozu a otevíral se, jak známo, problém vnější rovnováhy; v letech 97 až 99 včetně první poloviny roku 2000 takový problém z *Grafu č. 1* viditelný není. Avšak měsíční data o *Meziročních tempech vývozu a dovozu v r. 2000*, viz *Graf č. 3*, se zdají už napovídat něco jiného. Je patrné jasné zvětšování deficitu zahraničního obchodu v průběhu roku 2000. Navíc je víc než pravděpodobné, že v nejbližších měsících se tento trend nezmění. Jinými slovy, tato data naznačují, že se může otevírat problém s vnější rovnováhou, zejména když i nadále lze očekávat za jinak nezměněných podmínek silnou korunu vůči EURu (a slabší spolu s EURem vůči dolaru).

Graf č. 4
Saldo běžného účtu v % HDP

Pramen: ČSÚ

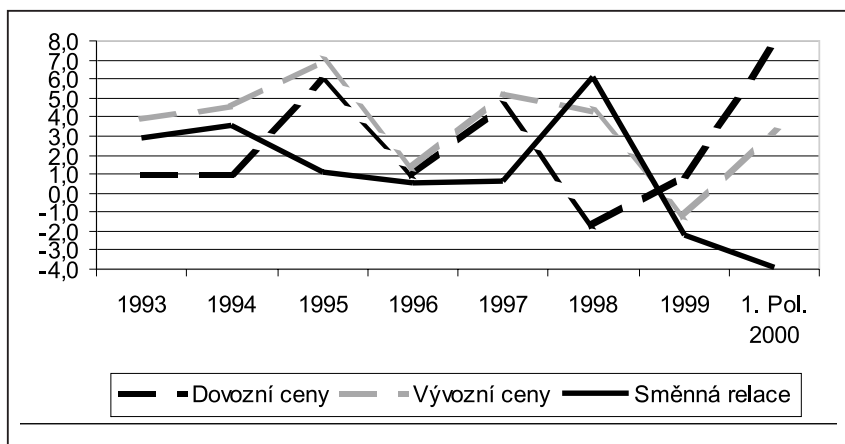
Reminiscence na r. 1996 jsou ještě lépe patrné z následujícího *Grafu č. 4*, který udává *Podíl salda běžného účtu na HDP v devadesátých letech*, s tím, že pro celý r. 2000 je uveden můj odhad. Jak je patrné z tohoto grafu, situace v oblasti vnější rovnováhy či nerovnováhy se začíná blížit situaci v polovině devadesátých let. Otázka tedy zní, opakují, zda nás problém s vnější rovnováhou má dnes znepokojovat.

Jak dobře víme značná část neočekávané výše obchodního deficitu v r. 2000 je způsobena enormním, vpravdě šokovým nárůstem ceny ropy o více než 100 % během roku. (Viz *Ceny v českém zahraničním obchodě*, ČSÚ.) Avšak tento nárůst, jak nás učí ekonomická teorie a minulá zkušenost s ropnými krizemi, např. na počátku 70. let, nemůže pokračovat a cena ropy se nemůže udržet na dané výši do nekonečna. Naopak lze očekávat, že jde o jev přechodný.

Pro hodnocení situace je ovšem důležité pokusit se odhadnout, jaký by byl deficit obchodní bilance a potažmo běžného účtu v případě, kdy by cena ropy a příbuzných produktů zůstala na úrovni r. 1999. Pro tento výpočet můžeme používat různých postupů, avšak jeden z přesnějších, protože bere v úvahu jak změny cen ropy tak i příbuzných produktů nejen v dovozu, ale i v našem vývozu včetně změn v kursu koruny, nám poskytne výpočet přes směnné relace. (Propočty tohoto typu

může zainteresovaný čtenář nalézt v mém článku z r. 1980 v časopise Statistika nazvaném Vliv změn čs. reálných směnných relací na saldo obchodní bilance.)

Graf č. 5
Indexy cen dovozu, vývozu a reálných směnných relací
(roční údaje, tempa růstu v %)

Pramen: ČSÚ

Reálné směnné relace resp. jejich změny jsou uvedeny na Grafu č. 5, kdy vidíme zhoršení v r. 2000 oproti předcházejícímu roku. (Toto zhoršení, které je zatím jen o 3,9 %, ale do konce roku se jistě o něco zvýší, se pochopitelně promítá do deficitu obchodní bilance. Musím říci, že je to až překvapivě malé zhoršení vzhledem k tomu, že ceny ropy jsou dnes při nejmenším o 100 % větší než před rokem.) Kdyby směnná relace zůstala na úrovni loňského roku, pak by odhadovaný deficit obchodní bilance a tedy i bilance běžného účtu pro r. 2000 byl o cca 40–50 mld Kč nižší. Vyjádřeno relativně vzhledem k HDP zůstal by deficit běžného účtu platební bilance v r. 2000 na úrovni zhruba předcházejícího roku. Či ještě jinak, a to považuji za velmi důležité, i přes znovuobnovení hospodářského růstu v r. 2000 je prakticky celé zhoršení běžného účtu platební bilance oproti roku 1999 třeba připsat pomíjivému efektu zvýšené ceny ropy. Jde tedy o jednorázový efekt, jednorázový vnější náraz na naši obchodní bilanci, který může odeznít aniž by významněji ohrozil vnější rovnováhu.

Za druhé, a to je velmi významná změna oproti roku 1996 a 1997, příliv přímých zahraničních investic dosahuje v letech 1999 a 2000 každoročně kolem 10 % HDP ročně, což více než bohatě pokrývá i skutečnou relativní výši deficitu běžného účtu v r. 2000. Tyto investice mají z velké části charakter investic na zelené louce, jsou tedy trvalejšího rázu, nejde o spekulativní časově omezenou portfoliovou investici. Navíc mají silně proexportní charakter, což je významné z hlediska pozdějšího otočení deficitu do přebytku a splácení dnes vznikajícího dluhu.

Nezapomínejme dále, že deficit vzdor tomu, co toto slovíčko navozuje, neznamená nutně něco špatného. Naopak. Česká republika by v této fázi svého vývoje měla po nějakou dobu mít relativně větší deficit běžného účtu a nemělo by to být považováno za symptom vnější nerovnováhy. Pro toto tvrzení lze nalézt i oporu v ekonomické literatuře, srov. např. klasické práce Kindlebergerovy a nebo opět uvedenou Samuelsonovu učebnici, v níž se na str. 914 hovoří o „teorii stadií ve vývoji platební bilance“. Tato teorie říká, že země ve svém vývoji procházejí určitými vývojovými stadii a těmto stadiím odpovídá situace v platební bilanci. Z tohoto pohledu je Česká republika ve stadiu obdobné situaci relativně mladého a rostoucího dlužnického státu a tomu odpovídá deficit běžného účtu resp. zahraničního obchodu, kdy si země půjčuje na znovuoobnovení a zvýšení kapitálové zásoby. (Např. Jižní Korea měla v 70. letech průměrný roční deficit běžného účtu ve výši 5 % HDP a hodně si tím pomohla.) Navíc bych chtěl zdůraznit, že v dané situaci česká ekonomika dokonce musí mít deficit běžného účtu. Plyne to z toho, že považuji příliv zahraničních investic ve výši při nejmenším v průměru 4–5 % ročně po období několika let za autonomně daný související s anticipací našeho vstupu do EU. A vzhledem k tomu, že platební bilance musí být účetně vyrovnána, platí, že autonomní příliv přímých investic s sebou nutně nese deficit obchodní bilance.

Značný příliv autonomních přímých zahraničních investic má – jak jsem výše uvedl – střednědobý charakter, a tak bude i nadále působit proti nominálnímu oslabení koruny vůči EURu i při eventuálním značném deficitu obchodní bilance. Platí ale také, že v české ekonomice již prakticky celý rok předbíhá růst produktivity práce v průmyslu i stavebnictví značně růst reálné mzdy. To je rozdílné oproti situaci ve srovnávaném období. Také z tohoto důvodu podniky překonávají handicap silné koruny vůči EURu i dopad zdražení ropy, aniž by je to ohrožovalo. Prostě část jejich zvýšené efektivity jde v důsledku zhoršení směnných relací ve prospěch zahraničí...

V západní Evropě, v zemích EU a zejména v Německu, kam směřuje převážná část exportu zboží a služeb, je hospodářský růst a očekává se jeho pokračování. Vzhledem k vysoké elasticitě českého exportu vůči poptávce v zemích EU, český export velmi těží z hospodářského růstu v těchto zemích. To vytváří i pozitivní očekávání co se týče tempa růstu českého HDP. Opět ve srovnávaném období 96–97 tomu bylo naopak.

Konečně, a to je velmi podstatné, současné zhoršování obchodní bilance se odehrává nejen za jiných ekonomických okolností, ale i za jiné politické situace než v roce 1996 a na počátku r. 1997. Tehdy existovala značná politická volatilita způsobená jak parlamentními volbami, tak i tím, že minoritní koaliční vláda, která z těchto voleb vyšla, byla stále více rozdírána vnitřními spory. Tato situace dnes díky opoziční smlouvě neexistuje a trhy ji také tak vnímají.

I když jak známo neexistují žádná jednoduchá pravidla, která nám umožňují určit, jaká výše deficitu běžného účtu je bezpečná, dovolil bych si na základě předchozích úvah tvrdit, že letošní výše deficitu běžného účtu by neměla být považována za problematickou a že i střednědobě a při podstatnějším zvýšení tempa hospodářského růstu by neměla být vnější nerovnováha hospodářsko politickým problémem k řešení.

Dokonce, a to, co teď řeknu **místo závěru**, bude asi dost kontroverzní, ale z pozice opět tak trochu akademického, ale stranického ekonomy, který dnes ani není policymaker ani neradí policymakerům, si dovoluji formulovat následující hypotézu, která by ovšem vyžadovala další testování či kontraargumenty (v Prognostickém ústavu ČSAV blahé paměti bych to určitě diskutoval nejdříve s kolegou v kanceláři Josefem Kreuterem, než bych se s tím odvážil na Klausův seminář): Při daném vývoji čisté inflace a úrovni míry nezaměstnanosti se podle mého názoru česká otevřená tržní ekonomika pohybuje po růstové dráze, která je stále značně pod úrovní potenciálního produktu. A nemyslím si tedy ani, že i významněji zvýšená domácí poptávka by se okamžitě přelévala do značných problémů s vnější nerovnováhou. (Zpochybňuji tedy stávající odhady tak zvaného strukturálního deficitu obchodní bilance.) Proto by jistě nebylo dobré, kdyby se Česká národní banka opět nechala vmanévrovat do polohy inflačního jestřába a zvýšila v dohledné době úrokovou sazbu či jinak přitvrdila v monetární politice. Naopak měnová politika má za jinak stejných okolností ještě prostor k dalšímu uvolnění, které by přinejmenším kompenzovalo sílu koruny vůči EURu a napomohlo tak ke zvýšení skutečného tempa hospodářského růstu k jeho potenciální úrovni.

Vnější rovnováha jako odraz souladu mezi mírou otevřenosti ekonomiky a parametry makroekonomické politiky

Ing. Pavel Kysilka, CSc.

hlavní ekonom České spořitelny, a.s.,
bývalý viceguvernér ČNB

Dovolte, abych se nejprve připojil k zástupu gratulantů a popřál svému exšéfovi a exministrovi docentu Dybovi všechno nejlepší k jeho významnému jubileu. Musím říct, že jsem se ho třikrát zeptal, když mě zval na tento seminář, zda všechny údaje, co říkal, skutečně sedí – a nemyslel jsem tím den a hodinu konání. Pak jsem si uvědomil, že on je sportovec a umí klamat tělem. A jak jsme před chvílí slyšeli, tak i duchem. Musím říct, že to byl velmi dobrý šéf a že jsem mu dodnes vděčen za to, že mě na dva roky (v letech 1990 a 1991) přitáhl k vládě – v době, kdy se připravovaly všechny důležité věci. Jsem mu vděčný za to, že jsem u těch věcí byl. Díky.

Já jsem pro náš seminář zvolil podobné téma jako on – proč se harmonická idyla první poloviny devadesátých let nezopakovala v jejich druhé polovině. Chtěl bych také vyjádřit svůj názor, jak vidím dnešní situaci.

Harmonie otevřenosti ekonomiky a makroekonomické politiky na počátku transformace

Říkám-li harmonická idyla, musím říct mezi čím. Když se rozjížděla transformace a byl spuštěn zvolený scénář, všichni věděli, že strukturální změny budou dlouhodobé a nebudeme je moci z krátkodobého pohledu ovlivnit. Národohospodář bere vždy v úvahu určitý stav v mikroekonomické efektivitě, stav strukturálních reforem a krátkodobě (a většinou i střednědobě) s tím může těžko něco udělat. Bere také do úvahy určitý stav vnějšího prostředí a prognózu tohoto stavu. Zbývají mu pak dvě klíčové skupiny parametrů u nichž má rozhodovací volnost i v krátkém období. Tou jednou je míra otevřenosti ekonomiky, druhou množinou jsou parametry makroekonomické politiky – zejména rozpočtové a měnové. Já tedy budu testovat míru souladu mezi těmito skupinami parametrů v jednotlivých periodách.

Dnes možná trochu podceňujeme obtížnost úkolu sladit tyto parametry při vstupu do transformace. Ale vzpomeňme si, že vyladění makroekonomických parametrů míry otevřenosti s danou mikroekonomickou situací předcházela velmi obtížná a složitá debata. Já dodnes výsledkem prvních čtyřech let transformace, kdy skutečně existovala jakási harmonická idyla, považuji za nesamozřejmý výsledek obrovského citu pro nastavení klíčových národohospodářských parametrů, obrovského citu pro čísla, obrovského citu pro to, kam se bude ubírat naše ekonomika v oblasti strukturálních změn a konečně i vnější svět.

Zejména je potřeba zdůraznit, že nastavené míře otevřenosti velmi dobře odpovídalo nastavení měnové a rozpočtové politiky. Samotná míra otevřenosti byla zvolena neméně dobře – jednak pustila do naší ekonomiky čerstvý vítr, vytvářela přirozený tlak na naše firmy k restrukturalizaci a přitom to nebyl tlak drtivý, smrtící. Pokud sáhneme do ekonomické historie a spočítáme si, jak dlouho trval na přelomu čtyřicátých a padesátých let tehdejší centralistické vládě onen makrostrukturální manévr reorientace naší ekonomiky na východní trhy, tak manévr zpětný, provedený ovšem zcela decentralizovaně, trval 50 procent tehdejší doby. Je vidět, že zmíněné parametry byly nastaveny skvěle. Kurzový režim, který fungoval jako kotva, se ukázal velmi vhodným řešením.

Nárůst nerovnováhy v polovině 90. let

Tato idyla skončila někdy na přelomu let 1994–95 a je potřeba si říct, co se vlastně v této době změnilo, proč začala ekonomika tíhnout k velkým vnitřním i vnějším nerovnováhám.

Jednak se dále zvýšila míra otevřenosti ekonomiky. V říjnu 1995 přistoupila ČR k téměř plné směnitelnosti jak na běžném, tak na kapitálovém účtu. Co je však klíčové, změnilo se nastavení (byť ne nominální) jedné z klíčových makroekonomických charakteristik – došlo k reálné efektivní apreciaci, zhodnocení koruny a existoval další výhled na zhodnocování. Měnová politika v letech 1994 a 1995 přešla od restrikce první poloviny devadesátých let k neutrální a posléze expanzivní politice. Svědčí o tom čísla popisující nárůst peněžní zásoby. Centrální banka tehdy de facto rezignovala na svůj explicitní cíl v oblasti peněžní zásoby a v podstatě implicitně cílovala pevný kurz. Ekonomika dospěla k určité disharmonii, která dále narůstala.

Tu disharmonii bych popsal jako nesoulad mezi zvyšující se mírou

otevřenosti, vývojem reálného efektivního kurzu včetně zvoleného kurzového režimu a mezi finančními politikami – měnovou a rozpočtovou.

Neudržitelný fixní kurz koruny

My jsme v centrální bance citlivě a negativně vnímali rozpor mezi existencí pevného kurzu a naším sterilizačním úsilím. Snaha o sterilizaci přílivu kapitálu se ukázala být neefektivní až kontraproduktivní. Existoval vysoký eliminační (off-set) koeficient, tzn. restriktivní sterilizační snahy centrální banky přes vyšší úrokové sazby lákaly další příliv kapitálu a nafukovaly peněžní zásobu. Za dané situace by učebnicově správnou reakcí byla rozpočtová restrikce, která by nahradila měnovou restrikcí bez negativních dopadů na úrokové sazby a na další generování přílivu zahraničního kapitálu. Respektuji dnes, že k tomu zřejmě nebyl politický prostor a chyběla národohospodářská zkušenost (jak se později po balíčcích ukázalo) s kalibrováním nezbytné míry rozpočtové restrikce.

Pak říkám, že adekvátní reakcí mělo být včasné opuštění pevného kurzového režimu koruny, což je dnes v ekonomické obci konsensus – myslím, že neříkám nic nového. Důležité je ovšem říci, jaké by bylo správné načasování tohoto kroku. Myslím, že přelom roku 1994–95 nebo první polovina roku 1995 by přinesla více pozitiv než negativ. Vzpomínám, že exministr Kočárník nazval nedávno tu neochotu přistoupit ke změně kurzového režimu určitou fetišizací. Já si myslím, že tam fetišizace byla, ale že tam byla i seriózní obava z toho, co by takovýto krok způsobil. Myslím, že jsme se všichni báli dopadu apreciacie koruny na vnější rovnováhu, na konkurenceschopnost našich firem. Dnes, možná s výhodou generála po bitvě, bych vsadil na jiný scénář. Možná, že by určitá tržní apreciacie kurzu po uvolnění jeho režimu snížila inflaci. Snížená inflace by možná zastavila reálné zhodnocování koruny a ekonomika by si sama našla určitou udržitelnou míru nerovnováhy – na rozdíl od té míry nerovnováhy, která začala být trhy v té době považována za rovnováhu neudržitelnou.

Musím ještě dodat, proč centrální banka pokračovala v restriktivním úsilí. Sázela právě na tento scénář. Chtěla přes restrikcí srazit inflaci a přes sraženou inflaci zastavit reálné zhodnocování kurzu koruny a tím pomoci řešit vnější rovnováhu ekonomiky. Byl to závod s časem a vývoj nás předběhl. Spíš než k omezení inflace vedla restrikce k posílení kurzu koruny, k expektacím na posílení kurzu koruny – a tím k přílivu krátkodobého kapitálu a zhoršení vnější rovnováhy. Vývoj šel tedy negativním

scénářem. Výsledkem byla disharmonie – zdráhám se ji nazvat krizí – byla to minikrize. Vidíme to jasně na číslech popisujících nízkou míru znehodnocení koruny a episodický dopad znehodnocení české koruny do inflace. Ekonomika se také skutečně z problému velmi rychle dostala.

Obnovená rovnováha na konci devadesátých let

A tím se dostávám ke třetí etapě, která stojí před námi – k přelomu devadesátých let a nového století. Dostali jsme tak trochu dar z nebe – pomohly nám velmi nízké světové ceny komodit a silný kurz koruny v letech 1998–99 a pomohly nám měnová a rozpočtová restriktce: umožnily srazit inflaci na úroveň obdobnou jako u našich obchodních partnerů. To znamená, že alespoň pro tento vývojový okamžik přestalo být reálné zhodnocování kurzu koruny vážným problémem. Nechci nyní zahajovat diskusi o tom, do jaké míry byla restriktce přestřelena či zbytečně prodlužována: dnes jsme na startovní čáře nové etapy a musím říct, že současnou situaci v oblasti vnější a vnitřní rovnováhy vidím velmi obdobně jako pan Dyba.

Obchodní deficit nepovažuji za problém, protože pouze asi z jedné třetiny je jeho zhoršení vysvětlitelné obnovením růstu v České republice. Víme, že růst v České republice má silný mezní sklon k dodatečnému importu. Zbytek je vysvětlitelný zhoršením směnných relací, což je dočasný faktor. Navíc je všeobecným konsensem v naší ekonomické obci, že prioritně nás nemusí zajímat obchodní bilance, ale především běžný účet. Zde přitom není důvod očekávat zhoršení vývoje. Myslím si, že v tomto světle je deficit běžného účtu akceptovatelný – také proto, že je několikrát eliminován přílivem přímých zahraničních investic, byť zde můžeme vidět určitý vykřičník v dynamice, protože tento masivní příliv zahraničních investic zde nemusí existovat do nekonečna.

Co se týče reálných mezd, které začaly nedávno opět růst, tam se shodují s dalšími v tom, že jejich růst je dostatečně eliminován růstem produktivity práce. Problémem pro mě zůstává riziko nerovnováhy veřejných rozpočtů. Zejména číslo prognózované pro příští rok nevypadá dobře. Pokud bude vláda pokračovat v masivní privatizaci, nemusí to být z makroekonomického hlediska do určitého okamžiku problém. Vidím zde problém spíše v dynamice těchto deficitů – že si vláda na tyto deficity zvykne a získá na ně jakýsi drogový návyk. Pro tento a příští rok, staticky, však díky výnosům z privatizace nevidím v těchto deficitech problém.

Ekonomika musí z problémů vyrůst

Můj exšéf Dyba mě kdysi naučil pěknou myšlenku: „Naše ekonomika musí *vyrůst* ze svých problémů.“ To je hezky řečeno. Trhy testují ekonomiku na řadě relativních ukazatelů konstruovaných na relaci k velikosti hrubého domácího produktu – např. velikost deficitu běžného účtu k HDP, zadluženost vlády vzhledem k HDP. Jestliže ekonomika zdravě roste, vyrůstá automaticky z těchto problémů. Musím říct, že zatímco v roce 1995 a 1996 ekonomika spíše vrůstala do problémů, pak dnešní růst je postaven na převážně rovnovážné bázi, a nám se skutečně daří vyrůstat z problémů. Myslím si, že to je poprvé po deseti letech, co mohu říct, že zde vidím reálnou šanci na udržitelný, byť ne dramatický růst pro nadcházející střednědobé období.

Opakování měnové krize není pravděpodobné

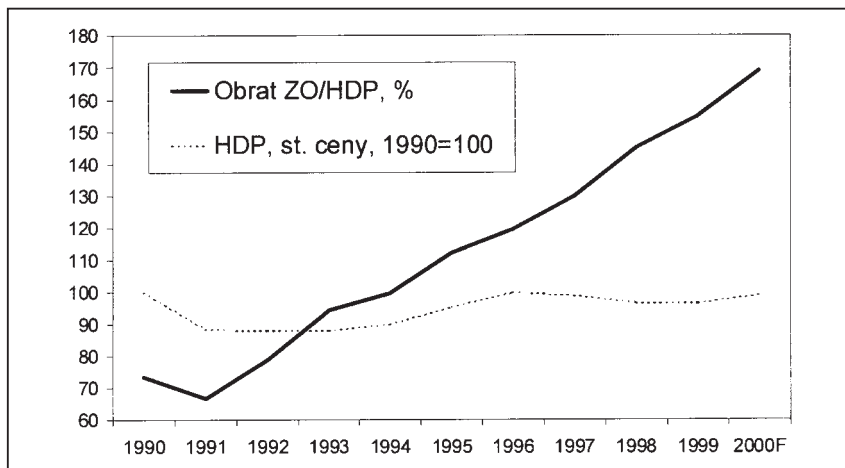
Ing. Martin Kupka, CSc.

ředitel pro strategii a výzkum, Raiffeisenbank, a.s.

První dojem, o který se s vámi chci podělit, je radost, že zde mohu dnes stát a vyjádřit touto formou své uznání a poděkování Karlu Dybovi. Poté, co jsem skončil školu a nastoupil do Akademie věd, Karel Dyba byl mým prvním šéfem; jakkoliv je to těžko uvěřitelné, uplynulo od té doby již šestnáct let. Karel pak byl mým přímým a milým nadřízeným ještě jednou: když jsem pracoval, shodou okolností po Pavlu Kysilkovi, na Ministerstvu hospodářství. I já Ti, Karle, přeji do dalších let jen to nejlepší.

Není snadné hovořit po Karlu Dybovi a Pavlu Kysilkovi a říci přitom na stejné téma něco významně nového. Promítnu vám proto raději několik obrázků, které budou na vaši pozornost klást menší nároky než komplikované vývody nebo rozsáhlé tabulky. Budu přitom alespoň částečně graficky ilustrovat to, o čem hovořili mí předchůdci. V našem vi-

Graf 1
Podíl zahraničního obratu na HDP

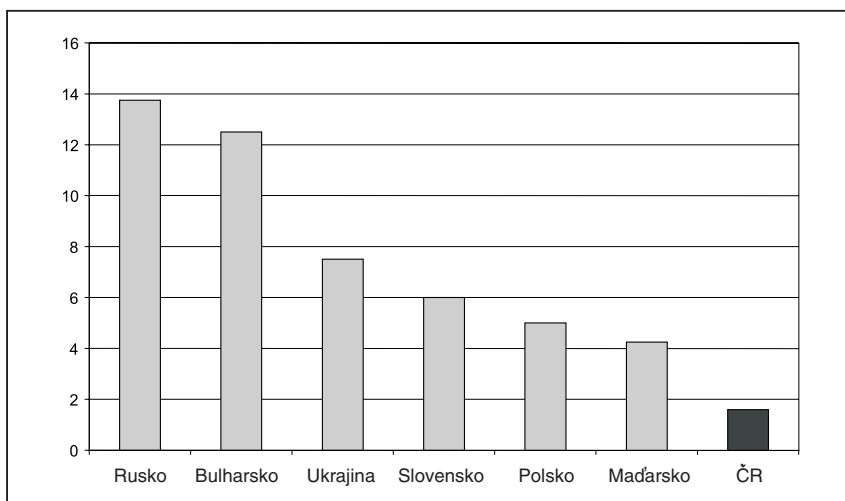

dění blízké budoucnosti ani minulosti nejsou dramatické rozdíly, odlišně vidíme spíše jen některé detaily. Domnívám se, že v celé naší ekonomické obci existuje ohledně souvislosti otevřenosti české ekonomiky poměrně silný konsensus.

První graf (viz předchozí strana) ilustruje rostoucí podíl obrátu zahraničního obchodu na hrubém domácím produktu. Podíváme-li se na tečkovanou křivku, vidíme víceméně stagnující hrubý domácí produkt, v kontrastu k němuž stojí strmě rostoucí nepřerušovaná křivka, znázorňující obrát zahraničního obchodu zbožím i službami vyjádřený jako podíl na HDP. Údaje jsou převzaty ze statistik národních účtů ve stálých cenách.

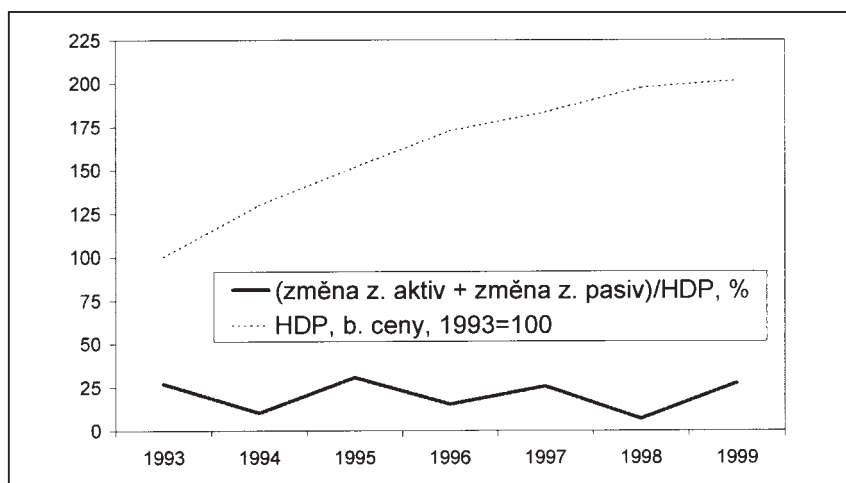
Karel Dyba se ve svém příspěvku zmínil o nízkých celních tarifech v České republice. Pohledem do říjnového vydání magazínu Business Central Europe (str. 64) si můžeme snadno ověřit, že průměrná celní sazba v roce 1999 byla v ČR ve srovnání s dalšími transformujícími se ekonomikami skutečně velmi nízká – nacházela se pod 2 procenty. **Druhý graf** je reprodukcí grafu zveřejněného v BCE.

Graf 2
Průměrná celní sazba

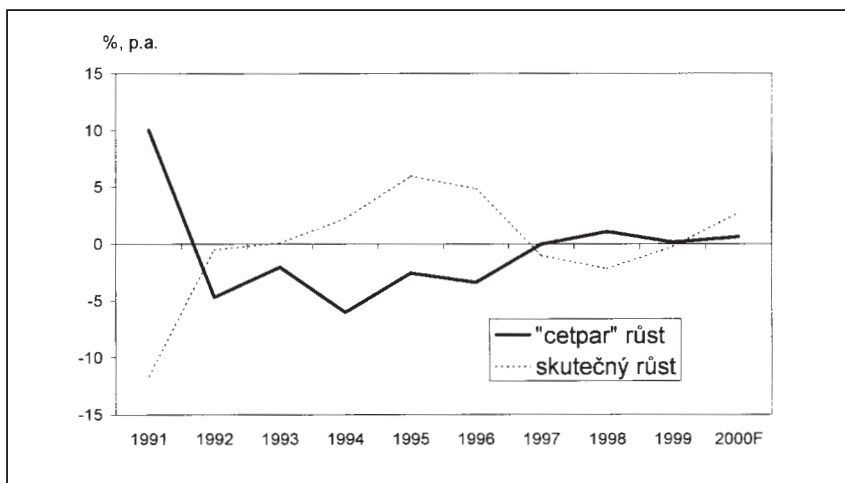
Třetí graf je méně běžný, ale pro zajímavost jej uvádím. Otevřenost ekonomiky nemusíme měřit pouze tím, jak se vyvíjí obrat našeho zahraničního obchodu ve vztahu k HDP, ale také tím, jak se mění naše investiční pozice v poměru k HDP – tzn. jak intenzivně nakupujeme aktiva v zahraničí, resp. zahraniční subjekty nakupují aktiva česká. Z grafu je patrné, že dostupná data nepotvrzují apriorní očekávání o nárůstu otevřenosti ekonomiky rovněž přes toky na finančním účtu platební bilance.

Graf 3
Investiční pozice ČR vůči zahraničí

Můžeme si položit otázku, zda je rostoucí otevřenost české ekonomiky, tak jak ji demonstruje rostoucí podíl obratu zahraničního obchodu na HDP, přínosem či naopak brzdou pro vývoj HDP. Zkonstruujeme za tím účelem **graf č. 4** (viz následující strana), kde vedle sebe položíme křivku růstu reálného HDP (tečkovaná čára) a křivku, která ilustruje, jak by reálný HDP meziročně rostl, kdyby všechny složky agregátní poptávky s výjimkou čistého exportu zůstaly v běžném a předcházejícím roce stejně velké (plná čára). Jediná složka agregátní poptávky, která by se meziročně změnila, by tedy byl čistý export.

Graf 4
Růst HDP a význam čistého exportu

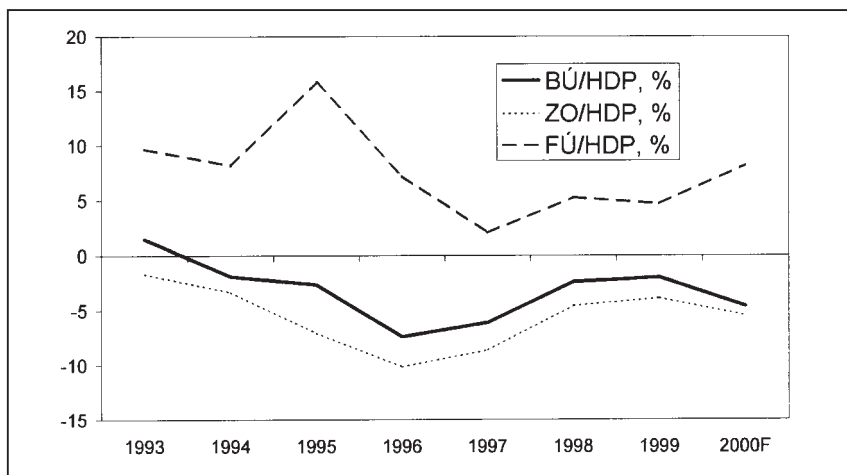

Z grafu je zřejmé, že v letech 1992–1997 vývoj čistého exportu růst HDP spíše brzdil, odhad pro rok 2000 signalizuje obnovení tohoto trendu. Toto konstatování má přirozeně pouze deskriptivní charakter a vypovídá jen málo o vhodnosti či nevhodnosti schodků obchodní bilance pro dlouhodobý růst HDP. Předpokládáme-li, že realizované dovozy jsou kapacitotvorné (což zejména v poslední době zřejmě platí), pak by se měly s jistým zpožděním promítnout do zvýšené exportní výkonnosti české ekonomiky a tím i do vyššího růstu jejího HDP.

Graf č. 5 je již téměř „klasický“ obrázek, porovnávající vývoj na běžném účtu platební bilance s vývojem na účtu finančním. Na obrázku jsou dobře patrné rozevírající se nůžky mezi výsledky obou účtů v období 1994–1995 a pak znovu mezi predikovanými výsledky pro období 1999–2000.

Nyní asi nastal správný okamžik k tomu, abych se vyjádřil, zda vidím v současném vývoji běžného účtu platební bilance ohrožení pro českou ekonomiku. Myslím, že na dnešním setkání již byla vyjmenována řada důvodů, proč současný vývoj nehrozí vyústit do stejných měnových turbulencí jako byly ty, kterých jsme byli svědky na jaře 1997. Opakování měnové krize není pravděpodobné. Zde navíc musím souhlasit s Pavlem Kysilkou v tom, že ani skutečný rozměr měnové krize roku 1997 nebyl tak velký, jak ho tehdy část veřejnosti subjektivně vnímala. K důvodům,

Graf 5
Běžný a finanční účet platební bilance

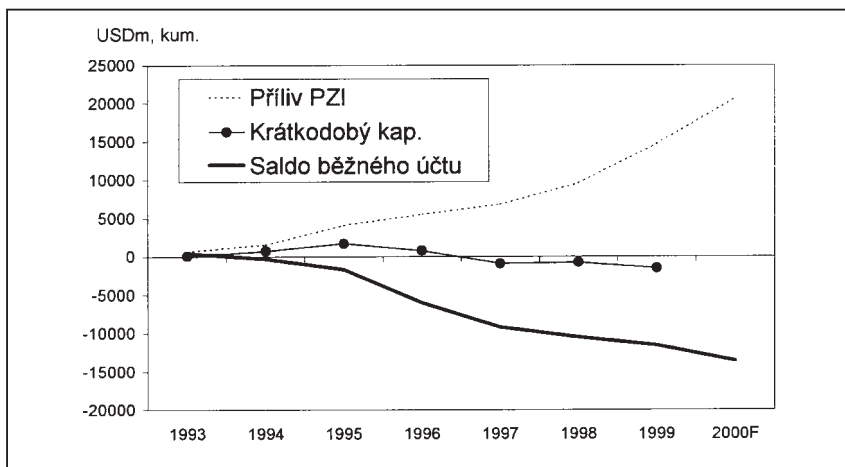

proč je dnešní situace podstatně jiná než před čtyřmi lety, bych jen rád doplnil, že i celá česká ekonomika a její mikrosféra za tu dobu opět o něco dozrály. Tolikrát zatracovaná i vzývaná, obtížně definovatelná restrukturalizace podnikové sféry postoupila kupředu. Bankovní sektor se ve srovnání s polovinou 90. let konsolidoval. To vše přispívá ke stabilizaci ekonomiky, samozřejmě spolu s plovoucím kurzem, který od roku 1997 ztěžuje spekulaci proti koruně.

Graf č. 6 (viz následující strana) znázorňuje to, o čem jsme se dnes již rovněž několikrát zmiňovali. Kumulativní údaje (počínaje rokem 1993) ilustrují kompenzaci schodků na běžném účtu platební bilance přílivem přímých zahraničních investic. Mě na grafu zaujalo zejména to, jak relativně malou roli, ve srovnání se saldem běžným účtem a přílivem přímých zahraničních investic, hraje krátkodobý kapitál. Krátkodobý kapitál nepochybně zůstává významným krátkodobým faktorem přispívajícím k měnové krizi. Viděno v delší časové perspektivě však krátkodobý kapitál nesporně není tím faktorem, který by tvaroval vývoj naší platební bilance nebo kurzu koruny.

Graf 6

Kumulovaný příliv zahraničních investic a deficit běžného účtu

V závěru svého krátkého vystoupení bych se rád zaměřil na to, v čem spatřuji hlavní výhody a rizika výrazného nárůstu otevřenosti naší ekonomiky v minulých letech. Mezi výhody nepochybně patří zvýšení konkurence na domácím trhu, příliv přímých zahraničních investic se všemi pozitivy, které s sebou tento příliv přináší, efektivnější alokace zdrojů v ekonomice, snazší realizace privatizačních záměrů a jednodušší integrace země do mezinárodních struktur.

Jaká jsou naproti tomu rizika rychlého nárůstu naší ekonomické otevřenosti? S rostoucí otevřeností se zvyšuje naše citlivost vůči vnějším vlivům, což může mít pro ekonomiku negativní, ale i pozitivní důsledky. Na straně jedné jsme např. vnímavější vůči hospodářským šokům, které vznikají mimo naše teritorium, na straně druhé však můžeme výrazněji těžit z probíhajících pozitivních procesů, jako je například hospodářské oživení v EU. Silnější expozice vůči vnějším ekonomickým strukturám je rizikem plynoucím z růstu otevřenosti, pokud mezi tyto struktury zahrneme např. i cenové struktury deformované v důsledku rozsáhlých státních subvencí, které v řadě zemí stále ještě existují. Rychlý růst otevřenosti, který akceleruje restrukturalizaci ekonomiky, klade přiměřeně vyšší nároky na sociální „management“ v zemi. Rychlý nárůst otevřenosti rovněž citelně ztěžuje život „hlídacím psům“ kapitálového a finančního trhu.

Vraťme se ještě na okamžik k otázce, zda je současný vývoj na běžném účtu české platební bilance udržitelný. Já si myslím, že ano. Musíme mít ovšem na paměti, že v budoucnu může dojít k oslabení poptávky po našem exportu v EU. Pokud urychlíme tempo reálného růstu ekonomiky na úroveň, o níž hovořil Karel Dyba, pak to bude jistě spojeno s našimi vyššími dovozy. Oba tyto faktory, zejména pokud by se projevíly ve shodném čase, mohou přispět k dalšímu zhoršení běžného účtu. Toto zhoršení by však nemělo vyvolat měnový otřes srovnatelný s rokem 1997.

Myslím si, že i po zvážení všech pro a proti je dobře, že jsme ekonomikou, která se rychle otevírá světu. Domnívám se, že klady tohoto otevírání převyšují zápory. Věřím tomu, že příznivý vývoj ekonomiky, který nyní pozorujeme, může vydržet minimálně několik let. 4% reálný ekonomický růst v ČR je realistickým cílem. S rozumnou hospodářskou politikou, přiměřeně reagující na prohlubující se fiskální nerovnováhu, můžeme tento cíl dosáhnout.

K otázce otevřenosti české ekonomiky a problematice vnější rovnováhy

PbDr. Ing. Jiří Weigl, CSc.

poradce předsedy Poslanecké sněmovny,
výkonný ředitel Centra pro ekonomiku a politiku

Problém vnější nerovnováhy a způsob jeho řešení se staly ve druhé polovině devadesátých let klíčovou otázkou, která v určité době rozdělila nikoliv pouze odbornou veřejnost, ale stala se prvořadým politikem, které otřáslou politickou scénou a jeho dozvuky můžeme pocítovat až do dnešních dnů. Dnes se spolu s pomalým zotavováním ekonomiky po několikaleté recesi vnější nerovnováha vyjádřená narůstajícím schodkem běžného účtu platební bilance znovu stává problémem, který budí pozornost.

Měnová krize, která na jaře roku 1997 zasáhla českou ekonomiku a akcelerovala pozdější pád vlády, bývá převážně interpretována jako trest, který na nás mezinárodní kapitálové trhy seslaly za nedotaženou transformaci, institucionální defekty a přehřátí ekonomiky, projevující se v nebezpečném narůstání schodku běžného účtu platební bilance. Tento přístup, který má nepochybně své racionální jádro, se však příliš nezabývá příčinami, které umožnily tak dramatické řešení problému vnější nerovnováhy právě u nás.

Existence vnější nerovnováhy sama o sobě není ničím mimořádným a především v transformující se ekonomice, jako je naše, která se snaží urychleně překonat desítky let trávající zaostávání v oblasti technologií, infrastruktury, ochrany životního prostředí i spotřeby domácností, je a dlouho bude jevem spíše obvyklým než výjimečným. Narůstající schodky platební bilance pravidelně postihují v různých obdobích všechny rozvíjející se země, přesto však nelze říci, že by jejich řešení mělo vždy obdobně dramatický průběh a ústilo do hluboké recese tak, jako tomu bylo u nás. Defekty v oblasti institucionálního a právního rámce jsou rovněž typické pro všechny emerging markets jako takové a je velmi odvážné hledat mezi krizovým řešením problému vnější nerovnováhy a těmito nedostatky jednoznačnou a přímočarou kauzalitu. Krátce řečeno, ve

světě existuje spousta zemí, jejichž makročísła by vznik krize předpokládala, přesto krizový vývoj postihuje pouze některé a jen v určitých obdobích. Faktorů, proč tomu tak je, je mnoho.

V našem případě lze vidět hlavní spouštěcí mechanismus krize v nebezpečné kombinaci režimu pevného kursu a předčasné dalekosáhlé liberalizaci kapitálových pohybů. Tento nebezpečný mix a jeho neodůvodněné udržování byly závažnou chybou tehdejší vlády a centrální banky, chybou, která devastující nájezd spekulativního kapitálu umožnila. Pevný měnový kurs, který byl klíčový pro liberalizační fázi transformace a vytvářel cenovou kotvu, tuto úlohu v polovině devadesátých let již přestal hrát. Dalekosáhlá liberalizace kapitálových pohybů prosazená centrální bankou v reakci na problémy se sterilizací přílivu krátkodobého kapitálu a neúčinnost měnové politiky, sice umožnila krátkodobé zlepšení situace a učinila z koruny jedinou významně obchodovanou střeoevropskou měnou na zahraničních trzích. Na druhé straně však tento vývoj vytvořil předpoklady pro prudké změny kapitálových toků a otevřel ekonomiku pro působení spekulativního kapitálu. Udržování režimu pevného kursu pro spekulaci odstranilo kursově riziko a učinilo nájezd na korunu atraktivním. To byly podmínky, které českou ekonomiku nejvíce odlišovaly od jejích sousedů, a proto jsme my byli jediní mezi transformujícími se střeoevropskými ekonomikami, které vlna spojená s asijskou krizí naplno zasáhla.

Nejen vláda a centrální banka, ale ani MMF toto nebezpečí nerozpoznaly včas, a jejich snahy a doporučení při řešení problému narůstající vnější nerovnováhy se místo na změnu kursového režimu soustředily především na restrikcii poptávky. Fiskální a měnová restrikce, obtížně dávkovatelné v křehké a nedostatečně transformované ekonomice nemohly v krátkém období situaci ovlivnit, pouze se zpožděním, ale zato velmi tvrdě a na dlouhou dobu zasáhly velmi zranitelný podnikový a bankovní sektor.

Vzpomínám, jak nesmírně obtížné bylo dát tehdejším balíčkům jakous takous kredibilitu, že skutečně cílí na řešení problému hrozivého deficitu běžného účtu, pokud neexistovala odvaha k opuštění pevného kursu. Málokdo si dnes vzpomene na bizarní opatření, jakým bylo zavedení dovozních depozit, které bylo takovým pokusem. Zamýšlený účel pochopitelně splnit nemohlo. Hlasy, které vybízely ke změně kursového režimu, nebyly vyslyšeny a pokračování je již známé. Ke změně došlo, pod neudržitelným tlakem spekulantů, za cenu ztráty části devizových rezerv a za cenu dalšího prudkého restriktivního otřesu.

Tři roky recese a nízkých cen dovážených surovin problém vnější nerovnováhy odsunuly jaksi do pozadí. Sotva však ekonomika začala nabírat dech, prohlubující se schodek obchodní a platební bilance je opět na světě. Z tohoto pohledu lze roky 1998 a 1999 považovat spíše za krátkodobé vychýlení z trendu. Období nízkých cen surovin skončilo a obnovení růstu spojené s tolik potřebným obnovením investiční aktivity a realizace odkládané poptávky domácností po dovozech spotřebního zboží se musejí znovu zákonitě projevit v narůstání deficitu platební bilance. Přesto zatím nelze tvrdit, že krizová situace bezprostředně hrozí.

Důvodů k tomuto názoru je několik. Za prvé, schodek, možná i výrazný, není sám o sobě negativem, pokud je financovatelný. Na rozdíl od poloviny devadesátých let je dnes deficit financován nikoliv spekulativním krátkodobým kapitálem, ale přímými investicemi, a také režim pohyblivého kursu vytváří větší prostor pro přizpůsobovací procesy a hospodářskou politiku. Důležité je, aby vláda a centrální banka měly na situaci stejný názor a sdílely priority. Z odstupem několika let lze říci, že důsledky krize vnější nerovnováhy z roku 1997 u nás na rozdíl od sousedních zemí nebyly zvládnuty právě z důvodu absence této elementární shody. Věcně neodůvodněné fanatické lpění na maximálním potlačení cenového růstu, které razila centrální banka údajně ve snaze maximálně urychlit naši konvergenci se standardy v EU, umožnilo jedinou přizpůsobovací alternativu – recesi. Bylo by fatální chybou, kdyby současná situace byla vyhodnocena tvůrci hospodářské politiky stejně jako před třemi lety a korigována znovu zvýšením finanční restrikce a tlakem na omezení růstu. Nejde pouze o to, že dnešní 2% růst je zcela nedostatečný jak z hlediska srovnání s vývojem v EU, tak při porovnání s ostatními emerging markets.

Prostor pro restriktivní politiku je dnes ještě výrazně menší než v roce 1997. Uměle vyvolaná recese minulých let dostala do závažných problémů veřejné finance, paralyzované navíc strukturálním deficitem sociálního systému. Vláda má z tohoto důvodu stále menší manévrovací prostor a bude mít velké problémy, aby výrazně nepřekročila plánovaný schodek státního rozpočtu. Pro restrikci nemá prostor. Snaha brzdit pomalu oživující se ekonomiku měnovou restrikcí by byla sebevražedná. Již dnes je ekonomika těžce poškozena nedostupností úvěrového financování poté, co se bankovní sektor těžce vzpamatovává z krachů jedněch finančních ústavů a předprivatizační agónie druhých.

Česká ekonomika zoufale potřebuje delší období vyššího hospodářského růstu. Ten bude provázen vyšší vnější nerovnováhou, alespoň v počátečním období, a pravděpodobně i vyšší inflací. To je charakteristika této fáze našeho vývoje a je třeba ji respektovat. Nevypadá totiž beznadějně.

Pokud jde o vnější nerovnováhu, existuje oprávněná naděje, že oživení, tažené především zahraničními přímými investicemi, se v dohledné době projeví i ve vyšší exportní schopnosti českého hospodářství, protože většina těchto zahraničních investic je exportně orientována. Pouze touto cestou a v delším období lze u nás problém vnější nerovnováhy řešit přijatelným způsobem. Krátkodobá stop and go politika hrozí pouze prodlužováním či umělým obnovováním recese.

Pokud jde o inflaci, není rovněž třeba propadat panice. Její dnešní nízká úroveň byla dosažena za nesmírnou cenu a zřejmě i proti záměrům centrální banky, soudě tak podle opakovaného výrazného podstřelení jejího deklarovaného inflačního cíle. Pokud by se v příštích několika letech inflace u nás pohybovala v obdobném řádu nad vyhlášenými inflačními cíli, ekonomice by to jen prospělo. ČNB by sice netrefila znovu svůj cíl, tentokrát z druhé strany, ale tomu by se nikdo určitě již nedivil.

Vnější nerovnováha je jedním z typických rysů transformačního období, má dlouhodobý charakter a krátkodobými opatřeními fiskální a měnové politiky ji lze pouze na určitou dobu zmírnit, ovšem za vysokou cenu. Recese minulých let je v tomto smyslu dostatečnou lekcí. Rizika lze eliminovat pouze v delším období zvýšením konkurenceschopnosti a exportní výkonnosti ekonomiky. Nastartovaný hospodářský vývoj u nás dává naději, že jsme v tomto ohledu na dobré cestě.

Příloha

Aktuální problémy české ekonomiky*

Václav Klaus

Na první pohled se zdá, že česká ekonomika je tak trochu hádankou, že je to jakýsi *puzzle*, ale možná, že její vývoj až zas tak moc tajuplný není. Důvodem onoho podivného vývoje naší ekonomiky, a to i v roce 2000, je to, že česká ekonomika je i nadále natolik **zneklidňována** **zvnějšku**, tedy politikou, hospodářskou politikou, blbou náladou a mnoha dalšími podobnými věcmi, že **není důvod, aby dosahovala vyššího ekonomického růstu** než jakého dosahuje. A bohužel nejde jen o růst. Ukazuje se, že i náš dnešní nízký růst - a to ještě neznám data o HDP ve 3. čtvrtletí 2000, ale nemám o nich žádné iluze - je **doprovázen narůstající vnější nerovnováhou**, která jeho další pokračování nemálo zpochybňuje.

Makroekonomické souvislosti

Ekonomický růst je pomalý proto, že v naší zemi stále ještě funguje určitá „past“, do které jsme spadli v roce 1996 a ze které jsme se zatím nedokázali dostat. Tehdy jsme chtěli (někteří z nás více, někteří méně) ekonomiku zpomalit, resp. **cílem bylo snížení tehdy nebezpečně narůstající vnější nerovnováhy**, ale stalo se něco úplně jiného: **zastavili jsme ekonomiku i inflaci, ale nezasáhli jsme podstatu příčin vzniku a přetrvávání vnější nerovnováhy**.

Není to náhoda a pro naši budoucnost to naznačuje **dva velmi nepříjemné závěry**:

1. snížení agregátní poptávky působí v krátkém a středním období více negativně na *output* než pozitivně na nerovnováhu;
2. snížení agregátní poptávky snižuje více a rychleji domácí inflaci než vnější nerovnováhu, což je ostatně pro malou, otevřenou ekonomiku typické.

*) Teze vystoupení na Žofínském fóru dne 11. prosince 2000

My se nyní snažíme držet inflaci (relativně úspěšně) a vnější nerovnováhu (spíše neúspěšně) na uzdě, ale ekonomický růst zmizel. **Růst, zdá se, není, nekoná se.** Nenechme se mást letos publikovanými relativně příznivými čísly o vývoji našeho průmyslu, protože nám jde o HDP jako celek. Průmysl je už dnes u nás podstatně méně významnou součástí HDP než tomu bývalo v minulosti, protože dominuje terciární sektor. V první polovině devadesátých let to byl právě terciární sektor, co drželo HDP před větším poklesem, ale v druhé polovině devadesátých let terciární sektor už tak pozitivní roli nehraje.

Loni v prosinci jsem zde mluvil o nepříznivé aritmetice, projevující se ve vztahu tempa růstu HDP a vnější nerovnováhy a **vyslovil jsem obavu, že díky tomu bude muset být naše rovnovážné tempo růstu velmi nízké, nižší než v jiných podobných zemích.** V průběhu celého letošního roku se mi zdálo, že prudce narůstající saldo obchodní bilance (a zhoršující se saldo bilance platební) odráží zrychlující se tempo růstu HDP, že tedy byla moje loňská hypotéza daty potvrzena.

Dnes se mi zdá, že ani to není pravda, že je to ještě horší. **Vnější nerovnováha se v roce 2000 prohlubuje, i když HDP roste málo a i když dynamika růstu HDP v průběhu letošního roku klesá.** Mnozí to svádějí na ceny ropy, což je i není pravda. Ceny ropy sice vzrostly a s tím nelze z naší strany nic dělat, ale ekonomicky příznivá není adaptace chování našich ekonomických subjektů na tuto cenovou změnu. Protože platí zákon „dopočítávání do jedné“, protože existuje nepřekonatelný *budget constraint* (rozpočtové omezení), musí být zvýšené výdaje na jednu výdajovou položku vykompenzovány snížením výdajů na položky jiné. Jde o to, které položky to jsou.

Na první pohled se zdá, že se nic nestalo, že tato adaptace neproběhla. Pak by ovšem bylo jediným vysvětlením, že v české ekonomice došlo k výraznému vzestupu výdajů cestou poklesu míry úspor. Ani to nám však data nesignalizují. Nezbývá než zůstat u jiného výkladu, u toho, že nastává jiný, strukturálně ne příliš příjemný jev. Nastává posun uvnitř agregátní poptávky vyplývající z toho, že je nízká cenová elasticita poptávky po ropných produktech doprovázena přesunem od poptávky po domácích produktech směrem k poptávce po dovozu. Je-li tomu opravdu tak, pak se dá říci, že **růst cen ropy stlačuje poptávku jen po produktech domácí provenience, nikoli po dalších dovozech.**

Vývoj naší **obchodní bilance**, založený na tom, že v roce 2000 vývoz vzrostl o 23,3 %, zatímco dovoz o 28,2 % přesně toto naznačuje. Deficit

zahraničního obchodu tedy byl 126,8 mld. korun, zatímco v roce 1999 to bylo pouze 64,4 mld. korun.

Problémem však není jen dovoz, ale i vývoz a hlavně dovozní náročnost vývozu. Vývoz se za dovozem zjevně opožďuje, jakkoli je jeho růst nesporný. I když máme se sousedními zeměmi Evropské unie aktivní obchodní bilanci (protože z nich nedovážíme ropu a další suroviny), ukazuje se, že do zemí, odkud suroviny dovážíme, vyvážet neumíme. Ve vyspělých zemích se zase dostáváme do pastí „eurosklerotických“ trhů, poznamenaných byrokratickými regulacemi a státním paternalismem. Žádný průlom nelze v této věci krátkodobě očekávat.

Ještě důležitější je **platební bilance. Její běžný účet** vykázal ve 3. čtvrtletí roku 2000 schodek ve výši 19,8 mld. korun, i když se - oproti obchodní bilanci - zlepšuje **bilance služeb** (a je v aktivu ve výši 32 mld. Kč). **Finanční (či kapitálový) účet** skončil přebytkem „jen“ 7,8 mld. Kč, což znamená, že po několika příznivých čtvrtletích skončila celková platební bilance opět pasivem (za první tři čtvrtletí je však stále aktivní). Důvodem vzniku tohoto deficitu je mírný pokles přímých zahraničních investic (60 % z nich jde do služeb), pokles zájmu zahraničních investorů o portfoliové investice, pokles přílivu dlouhodobého kapitálu a pokračující odliv kapitálu krátkodobého.

Působení hospodářské politiky

Začal jsem tím, že je česká ekonomika zneklidňována politikou, hospodářskou politikou a blbou náladou, tedy faktory pro ni exogenními.

Obecná politika u nás je v mnoha ohledech sebezničující. Posedlost části politické a mediální sféry tzv. opoziční smlouvou, která byla jediným možným vyústěním patového výsledku parlamentních voleb z června 1998 a která bohužel nebyla na podzim 1999 překonána přechodem na alternativu supervelké koalice, naši zemi zneklidňuje a vytváří v ní permanentní neklid. Navíc ke střetům politických stran přibývá stále více to, že prezident republiky zesiluje svůj souboj s našimi politickými stranami, a to zejména s těmi, které usilují o uchování standardnosti našeho parlamentního systému, a že se snaží o vychylování moci ve prospěch prezidentské role. Jak ukazují například nedávný spor o zákon o ČNB nebo prezidentův způsob jmenování jejího nového guvernéra, dochází tím k dalšímu stupni všeobecné nepohody v zemi. Prezidentova nedávná slova o tom, že byl vydírán předsedou vlády, nemají v demokra-

tickém světě obdoby a posouvají nás někam úplně jinam. Obětí toho je samozřejmě i naše ekonomika.

Nemenším problémem je i politika hospodářská a to všechny její dominantní složky.

Fiskální politika rozsáhlým deficitem státního rozpočtu vysává úspory sektoru soukromého a používá je na výdaje sektoru veřejného. Při všeobecné nejistotě ohledně soukromých podnikových investic náš bankovní sektor dobrovolně (a rád) ukládá svěřené peníze do státních dluhopisů a nepokouší se pro ně nalézt jiné, efektivnější použití. To je pro ekonomiku naší země velkým neštěstím. Dnešní rozpočtový deficit je navíc velký, narůstat dále nemůže a proto žádná expanze do ekonomiky od státních výdajů nepůjde. Dnešní vláda rezignovala na hluboké reformy mandatorních výdajů a kvůli tomu žádný prostor pro své další manévrování nemá. Ocitla se, a my s ní, ve slepé uličce.

Měnová politika stále nechce pochopit přirozenou slabost bankovního sektoru transformující se ekonomiky a stejně tak nechce přijmout relevantní výklad naší inflace. Obávám se, že naši centrální bankéři nechtějí pochopit její transformační charakter a tím i její výši, což je vedlo a vede k příliš restriktivní měnové politice a k pokusům o její rychlé potlačení na normální úroveň (evropských zemí). Stejně tak se ukázalo být zjevně nevhodné pokoušet se o politiku inflačního cílení (či cílování).

Zapomíná se také na to, že inflace v transformační době představuje další transformační polštář, který umožňuje snazší přizpůsobování relativních cen a který umožňuje udržovat relativně nízké mzdové náklady. Naše inflace byla od počátku mezi transformačními zeměmi nejnižší, neboli, tento transformační polštář jsme určitě zbytečně nezneužili, ale úplné zbavení se tohoto polštáře v posledních letech je další velkou chybou, které jsme se dopustili. (Za příklad nám bývá dáváno Maďarsko, které mělo v roce 1998 inflaci 10,3 %, v roce 1999 11,2 %, letos asi 10 % a na obdobné výši má být i v roce 2001.)

Snad nejvíce problematická je **politika vlády v mikroekonomice**, její adresné zásahy do jednotlivých firem. Hromadná a rychlá transformační privatizace byla za vlády ČSSD vystřídána „kusovou“, pomalou, ale - což je s tím nutně spojeno - **velmi nákladnou** klasickou privatizací. Nechápu, proč je to zamlčováno. V dnes přijatém a tolik oslavovaném modelu jsou privatizované banky a podniky oddlužovány a státem nákladně restrukturalizovány („revitalizovány“), aby mohly být poté snadno

a rychle prodány zahraničním investorům, a to za nemalé odměny soukromým zprostředkujícím institucím. Tzv. českou cestu dnešní vláda nahrazuje cestou zahraničních investorů, kterým jsou naše podniky nabízeny za poměrně lukrativních podmínek - na úkor daňových poplatníků a státního dluhu. Navíc jsou tito investoři lákáni investičními pobídkami, o kterých se jenom sní domácím podnikatelům a které jdou opět na úkor daňových poplatníků.

Česká cesta privatizace nebyla privatizací nezodpovědným podnikavcům a dobrodruhům. To nebyla její významná charakteristika, to byl okrajový jev. **Byla privatizací včetně dluhů.** Zatěžovala české podnikatele, podniky a banky, ale ne české daňové poplatníky. Náhlé „zaseknutí“ bankovního úvěrování v roce 1996 znemožnilo řadě z těchto privatizátorů splácet dluhy, což zvolenou metodu privatizace úspěšně zdiskreditovalo. Privatizace zahraničním investorům naopak přesouvá dluhy privatizovaných podniků na stát.

Závěr není z řady důvodů příznivý: pomalý růst, přetrvávající vnější nerovnováha, zatěžování daňových poplatníků (dnešních i budoucích), zesilující vliv zahraničních firem. Ekonomika však má svou autonomnost, zásahy státu jsou pro ni pouze okrajovým vlivem a nebudou-li mít destabilizační charakter, nenechá se jimi vyvést ze svého samopohybu, který je a bude směrem vzhůru.

Demontáž centrálně plánované ekonomiky a cíle transformace*

Václav Klaus

Děkuji za pozvání na tuto vaši akci. Myslím, že je nesmírně potřebná. Je třeba, aby se některé věci nezapomínaly, abychom se snažili uplynulé desetileté období interpretovat co nejsprávnějším a co nejvěrnějším způsobem a abychom byli schopni z těchto interpretací snášet nános politizace problémů a dostávat se k podstatě věci.

Usmál jsem se, když jsem viděl pozvání na dnešní akci. Víím, že Mladí konzervativci musí své mládí dávat do popředí, ale když jsem si přečetl nadpis „**3 generace ekonomů**“, tak jsme s Karlem Dybou vzdychli, že už nás někdo vystrkuje až do té třetí generace. To je smutný výsledek, protože se pamatuji, že jsem před dobou, která se mi zdá skoro nedávnou, zakládal **KMEN, Klub mladých ekonomů**, a že se dlouhou dobu skupinka ekonomů kolem mě nazývala Mladí ekonomové, i když jsme stárlí. Někdy v závěru 70. let jsme udělali seminář, takový ne zcela veřejný, a nazvali jsme ho **Mladí ekonomové po deseti letech** a v roce 1986 jsme udělali v rámci mnou organizovaných bankovních seminářů VTS seminář s názvem **Mladí ekonomové po dvaceti letech**. Dneska je to tedy Mladí ekonomové po třiceti letech nebo snad už i více.

Ohlížíme-li se zpět na dekádu demontáže centrálně plánované ekonomiky, zdá se mi, že některé věci začínají mít jasné kontury a stávají se - doufám - společným majetkem nás všech, kteří o tom uvažujeme a tróufáme si o tom něco říkat, zatímco některé jiné věci nadále zůstávají zahalené ani ne tak mlhou, jako velkou protichůdností názorů a jsou zneužívány k politické manipulaci, která není férová. Chtěl bych nejdříve říci to, co si myslím, že už patří do té většinové argumentace, něco, co by se už mohlo vyučovat v základním kurzu ekonomie, a teprve pak přejdu k tomu, co zůstává předmětem sporu.

**) Vystoupení na konferenci Mladých konzervativců, Brno, 12. února 2001*

Ekonomická stránka transformace od komunismu ke svobodné společnosti a k tržní ekonomice byla založena na několika zásadních krocích, o kterých žádný velký spor pravděpodobně nemáme. Byla to rozsáhlá a dramatická **liberalizace cen** po půl století zamrzlých, zmražených administrovaných cen, byla to **liberalizace zahraničního obchodu** po půl století státního monopolu zahraničního obchodu a poloautarktní ekonomiky, byla to **liberalizace vstupu na trh** pro nejrůznější typy podniků, v dané chvíli podniků soukromých na straně jedné a zahraničních na straně druhé, byla to samozřejmě rozsáhlá a dramatická **privatizace**, protože bylo naprosto evidentní, že není možné čekat na postupný, pomalý zrod stovek či tisíců podniků, a že stejně tak nebylo možné čekat na postupný pomalý zánik a úhyn podniků státních. Dalším klíčovým prvkem byla **makro stabilizace ekonomiky**, a to všechno za **vytváření nového legislativního a institucionálního rámce**.

Zmínit těchto šest prvků je triviální. Koneckonců byly nám všem známy předem, proběhly ve všech transformujících se zemích a i když je o každém z nich možné napsat knížku, kouzlo reformování v izolovaném dívání se na tyto základní prvky v žádném případě nebylo. Zdá se mi docela užitečné přirovnat to ke hře v šachy. Popsat těchto šest základních pilířů transformace je asi něco takového, jako popsat jak táhne pěšec, jak táhne kuň, jak se dělá rošáda a takovéhle věci, ale v tom kouzlo šachové hry není. Šachová hra je až v reálném hraní, kdy se najednou všechny tyto kroky dostávají dohromady, a kdy jde strašně moc o to, jestli dřívě táhnu střelcem z C1 na D2 anebo koněm z B1 na A3. To je klíčová věc, a proto vím, že celá obtíž reformování, a já bych řekl, že jsme to věděli předem, je v otázce sequencing, neboli v otázce řazení jednotlivých transformačních reformních kroků. Teprve díky tomu nastane úspěch nebo neúspěch celého tohoto procesu.

Známe krásné **teoretické modely optimálního řazení transformačních kroků**, ale já jsem celých deset let říkal a říkám to i ex post, s dnešním odstupem, že **společenská transformace země není a nikdy nebyla cvičením v aplikované ekonomii**, nikdy to nebyl proces, kde je jakýsi diktátor, dirigent, manipulátor, ten, který táhne s těmi pěšci na šachovnici. Vždycky to byl proces, který realizovaly desetimilióny lidí z masa a krve s jejich sny, názory, idejemi, zájmy. Proto sen o nějakém umělém manipulování tohoto procesu nějakým geniálním manipulátorem možný v žádném případě není a sledovat nějaké složité schéma opravdu nebylo možné. Čím více jsme toho věděli a čím více jsme věci mohli

ovlivnit, tím lépe, ale kontrolovaný, regulovaný proces to nebyl. Možná stojí za to uvést jeden okrajový příběh, ale podle mého názoru docela půvabný. Na podzim roku 1999 se roztrhl pytel s konferencemi „Deset let poté“ a byl jsem i ve Varšavě na pozvání Leška Balcerowicze na takovéto polské konferenci. Byl tam také bývalý ruský premiér Gajdar. Po jeho přednášce nastala diskuse a někdo tlačil z pléna: „ Proč jste neudělali to, proč jste neudělali ono?“ a Gajdar podle mého názoru velmi vtipně a velmi hezky odpověděl: „Já jsem byl pouze Prime Minister of Russia, já jsem nebyl Tzar of Russia.“ Tato odpověď, ač naprosto banální, je pro pochopení těchto věcí klíčová.

Přesto je evidentní, že nějaká pravidla o řazení transformačních kroků existují. Troufám-li si s odstupem celého tohoto desetiletí udělat jejich základní typologii, pak se mi zdá, že transformační procesy ve světě probíhaly ve třech základních modelech či typech. První typ bych nazval „**Nepřipravená liberalizace a deregulace**“ celé řady ekonomických procesů. Myslím tím, nepřipravená v jednom smyslu - bez adekvátní makroekonomické stabilizace. Prototypem takového přístupu je samozřejmě Rusko a ruská transformace. Takovýto způsob transformace vyvolává obrovské politické, sociální a ekonomické náklady. Výsledkem je, že díky těmto obrovským nákladům jsou tyto reformní kroky obvykle odsouvány, přerušovány a transformace končí. Druhým typem byla transformace typická pro - při všech odlišnostech vzhledem k velmi se lišící rychlosti institucionálních reforem a velmi se lišící rychlosti privatizace - většinu zemí střední Evropy, kde šlo o **liberalizační procesy s elementární makroekonomickou kontrolou**. A konečně třetí model transformace je **model gradualistický**, založený na vytvoření duálního či dualistického systému, ve kterém vedle sebe koexistují reformované a nereformované části ekonomiky, mocný státní sektor a velmi dynamicky se rodící sektor privátní. Prototypem tohoto typu transformace není asi nikdo jiný než Čína. Tento gradualistický či dualistický model je možný jen za existence enormního demokratického deficitu, který jako jediný dovoluje takového fázování a organizování těchto procesů.

Jsem přesvědčen, že jsme to v naší zemi dělali pro nás jediným možným způsobem. Náš postup měl čtyři základní kroky. Prvním byl **rezolutní pokus o makroekonomickou kontrolu**, neboli nastolení viditelně restriktivní makroekonomické politiky před zahájením liberalizace a deregulace, před okamžikem liberalizace cen a liberalizace zahraničního obchodu. To byl krok číslo jedna, to byla éra roku 1990 a pokus

nedopustit, aby se makroekonomická dimenze vymkla z rukou a aby zde zavládla hyperinflace nebo veliká inflace. Druhým charakteristickým rysem našeho typu transformace byla **rychlá**, ale - a na tom musím trvat - **organizovaná privatizace ve snaze vyhnout se privatizaci spontánní**, kterou jsme my tehdy viděli jako noční mūru, jejímž prototypem bylo Maďarsko. Třetím charakteristickým rysem tohoto období byla **pomalá, jistě nedokonalá, nicméně demokratickým, nikoliv žádným diktátorským způsobem probíhající evoluce institucionálního a legislativního rámce ekonomiky**. A konečně čtvrtým výrazným charakteristickým rysem, nad kterým si dělám nejvíce otazníků, byla raná **liberalizace kapitálového ůčtu** platební bilance při existenci velmi zranitelného a slabého bankovního a finančního systému a ve svĕtĕ rasantních a radikálních globálních pohybů kapitálu po celém svĕtĕ.

Nebylo možné provádĕt nějaké sofistikované řazení reformních kroků, ale byli jsme si vĕdomi jednoho zásadního pravidla. A tím pravidlem bylo, že je nezbytnĕ mít v ruce makroekonomickou situaci v zemi dříve než provedeme základní liberalizační kroky, zejména liberalizaci cen a zahraničního obchodu. Toho jsme si byli vĕdomi velmi dobĕ. Myslím ale, že jsme ne tolik docenili druhé pravidlo, které se v poslední době více a více zdůrazňuje a tímto pravidlem je mít elementárnĕ stabilizovaný bankovní a finanční systém dříve než provedeme liberalizaci zahraničních finančních toků zejména na kapitálovém ůtĕ. To první jsme vĕdĕli dobĕ, to druhé jsme vĕdĕli ménĕ dobĕ. To první nám bylo doporučováno ze všech stran. To bylo ve všech textech o transformaci. To druhé nám až zas tak doporučováno nebylo.

To, co jsem uvedl, je něco, co bych považoval za společný jmenovatel, za vĕci, o kterých nevedeme fatální spor. Nyní bych chtĕl pĕjít dále, kde už máme celou řadu protichůdných názorů. Zmínil bych opĕt čtyři hlavní body. Za prvĕ: mluvím o deregulaci a liberalizaci a stejnĕ jako jsem se kdysi pokoušel vysvĕtlit základní rozdíl mezi klasickou či standardní privatizací a privatizací transformační, stejnĕ zásadní **rozdíl** existuje **mezi standardní a transformační deregulací a liberalizací**. Standardní deregulace a liberalizace je problĕmem některých specifických sektorů nebo odvětví a provádí se už nad rámec elementárnĕ deregulované a liberalizované ekonomiky. Je zásahem do pĕrozených či státem vytvořených monopolů a do poskytování některých veřejných statků. Na rozdíl od toho se transformační deregulace a liberalizace týkala

ekonomiky jako celku. Byl to zásadní systémový řez a jejím cílem nebylo zvyšování efektivity toho či onoho sektoru ekonomiky.

Považuji za naprosto nevhodné tomu, co se v procesu liberalizace a deregulace u nás stalo, říkat šoková terapie. Na tom nebylo nic šokového. Bylo to s dostatečným předstihem oznamováno a bylo to připravováno velmi opatrnou makroekonomickou politikou. My jsme si tehdy byli vědomi, že v oblasti deregulace cen a deregulace zahraničního obchodu musíme udělat zásadní, jednorázový zlom, protože jsme věděli, že by parciální liberalizace a parciální deregulace, která nám byla mnoha lidmi tehdy vnucována (a dneska je zapomenuto, že to byl fatální střet), vedla k dalším ekonomickým distorzím, které jsme v žádném případě nechtěli vyvolávat. Tehdy byl veden velký boj vůči dvěma hlavním složkám naší politiky - proti fiskální a monetární restrikci a proti devalvaci s následným ukotvením kursu koruny. Provést tyto dva zásadní kroky bylo klíčové a sám za sebe musím říci, že moment devalvace k 29.12.1990 a volba míry této devalvace, byly pro mě osobně určitě nejtěžším životním politickým rozhodnutím. Prožíval jsem to s pocitem, že tím člověk ovlivňuje milióny lidí a osudy toho, co se v zemi stane nebo nestane. Udělal bych z toho jednu tezi a to navazuje na to, co jsem říkal před tím, že **spojení liberalizace a stabilizace bylo naprosto nezbytným předpokladem úspěchu transformace jako celku.**

Nepříjemným průvodním jevem počáteční fáze transformace byl poměrně hluboký ekonomický pokles. Spory o to, zda byl nebo nebyl nevyhnutelný, odvál do určité míry čas. Je naprosto evidentní, že k hlubokému poklesu došlo ve všech transformujících se zemích, a je celkem jasné, že hluboká změna ekonomických parametrů a náhlé zmizení významné části trhu nemůže zůstat bez rozsáhlých ekonomických následků. Díváme-li se na to kvalitativně a nepřeme-li se teď o procenta, tento kvalitativní soud je zřejmý. V oné chvíli z ekonomiky zmizela jedna třetina našeho průmyslu, jedna čtvrtina našeho zemědělství a jedna pětina našeho HDP. Pád to byl obrovský, nicméně moje teze v této souvislosti zní asi takto: **transformační pokles - jako zbavení se dále neúnosných, neudržitelných ekonomických aktivit minulé éry - je nevyhnutelným doprovodným procesem systémové změny.** Opět netrioviální závěr, dneska už za námi, ale někteří mladí konzervativci byli tak mladí, že si zásadní střety o tuto věc nepamatují. Nepamatují si to, že si spousta lidí myslela, že žádný transformační pokles nemusí být. Mysleli si, že transformace nemá žádné náklady, že stačí zrušit nejrůznější ome-

zení, která dával komunistický režim a že bude následovat automatický ekonomický vzestup. Stejně jako Milton Friedman říká, že: „there are no free lunches“ (nejsou obědy zdarma), stejně tak platí: there is nothing like a free economic reform (není nic jako ekonomická reforma zdarma). Jsem přesvědčen, že je transformační pokles nevyhnutelným doprovodným procesem této systémové změny. Je to třeba připomínat, protože dnes a denně sledujeme debaty o tom, jestli je např. dnešní úroveň důchodů nad nebo pod rokem 1989.

Třetí poznámka se týká privatizace. Naše rychlá privatizace a já na slovu rychlá trvám, i když se v chaosu mediální anarchie dnešní doby může málem zdát, že privatizovat začala až vláda sociální demokracie. V těch prvních letech se v naší zemi privatizovaly ne tři, čtyři firmy ročně, ale tři, čtyři firmy za hodinu. V celém loňském roce, přes veškerý mediální humbuk, byl zprivatizován jeden jediný podnik, a to sice Česká spořitelna do rukou Die Erste. Žádná jiná privatizace v loňském roce neproběhla. Charakteristickým rysem prvního transformačního období byla rychlá privatizace a - bez ohledu na následný interpretační chaos - to byla privatizace organizovaného typu s cílem znemožnit nekontrolované a nekontrolovatelné rozkrádání státního majetku tehdejšími podnikovými managementy. Připomínám, že jsme se tehdy báli dvou věcí, neprivatizace jako v té chvíli velmi možného vývoje a toho, čemu se říká spontánní, živelná privatizace. To je už dneska zapomenutá věc. Pro nás byla noční můrou privatizace maďarského typu, živelná privatizace do rukou podnikových managementů postkádárovského světa. Ta kupodivu Maďarsku prošla, a to nejen politicky doma, což se nám zdálo ve vyhroceném politickém ovzduší naší země nemožné, a kupodivu prošla Maďarsku i zahraničně-politicky.

Ač jsme se živelné privatizace báli, jednoznačně říkám, že to nebylo stoprocentně úspěšné. Privatizace byla nutně pomalejší, než jak by bylo ideální a hlavně se nám nepodařilo zabránit přeměně státních podniků ve státní akciové společnosti a zabránit vytvoření instituce zvané Fond národního majetku. Báli jsme se vytvoření státních akciových společností, protože jsme věděli, že tím začíná nebezpečí rozutikávání se těchto podniků. Přáli jsme si, hypoteticky, aby podniky byly ve fázi státních akciových společností jednu vteřinu nebo jednu minutu, aby to byl jenom formální mezikrok mezi existujícím stavem a privatizací, aby se v něm, uvnitř něho, nemohlo nic stát. Dobře víte, že se nám to plně nepodařilo a jakkoliv jsme se snažili do zákonů přidávat různé blokační paragrafy,

kteřé by bránily podnikovým managementům ve volném převádění majetku podniků, nebylo to zcela úspěšné. Kompromisní řešení, přijaté na podzim 1990 ve Scénáři ekonomické reformy pod tlakem právníků kolem Rychetského a pod tlakem ekonomů kolem Zemana a Komárka, se ukázalo jako velmi problematické, ale nám se tehdy zdálo být lepší postupovat tímto způsobem než nepostupovat vůbec. Tzv. česká cesta privatizace je nesmírně trivializována. Zužuje se například na kupónovou privatizaci - já doufám, že o tom zde Roman Česka promluví - což je naprostý nesmysl a velmi souhlasím s nedávným textem Evy Klvačové, která v Ekonomu napsala, že kupónová privatizace byla reziduální privatizací. Moje teze zní takto: **česká privatizace byla organizovaná. Něco úplně jiného je osud privatizovaných podniků v navazující fázi.**

Tím se dostávám k poslednímu bodu, a tím je ona navazující fáze. Je třeba odlišit řez, systémovou změnu nebo operaci v mém starém schématu - a já myslím, že v pořádku příměru o nemocnici, kde jsou tři fáze: čekárna s předběžnými vyšetřeními, operační sál a potom rekonvalescence či rehabilitace - od hospodářské politiky v bezprostředně navazujícím období. Sem by zejména patřila diskuse měnové politiky od poloviny roku 1996 do dnešní doby, a opakovaně argumentuji, že tato politika českou ekonomiku nesmírně poškodila, a to její reálný i finanční sektor. Existence tzv. nesplácených úvěrů je nespornou realitou české ekonomiky, o kterou nikdo nikdy s nikým spor nevedl a nevede, ale spor je jen a jedině o tom, čeho jsou tyto úvěry důsledkem. Nakolik např. odrážejí starou zátěž, která u nás po roce 1989 nebyla zlikvidována ani splácením těch úvěrů, ani jejich odepsáním či profinancováním státním rozpočtem, ale ani vysokou inflací. (Česká republika měla absolutně nejmenší inflaci ze všech transformujících se zemí, což, jak se ukazuje, je mixed blessing. Nízká inflace zachránila úspory veřejnosti, ale také „zachránila“ dluhy jak státu, tak podniků. Země od Ruska po Polsko, které hyperinflací nechaly prolétnout všechna aktiva i pasiva, zlikvidovaly úspory veřejnosti, ale zlikvidovaly též staré dluhy. My jsme to neudělali.) Druhá příčina bylo jistě existující, nekvalitní a nechci teď spekulovat o tom, nakolik případně i záměrně špatné úvěrování podniků komerčními bankami. Dále sem patří i nepochybně krátkozraké chování managementů našich podniků, ale musím zmínit ještě faktor čtvrtý a tím je průběh hospodářského cyklu a přitvrzení podmínek pro fungování komerčních bank ze strany centrální banky. Není sporu, že v realitě šlo o kombinaci všech těchto čtyř vlivů, a dodat k tomu je možné jedině to, že prv-

ní tři byly nevyhnutelné - a taky existovaly ve všech zemích a Česká republika určitě nebyla horší než jiné postkomunistické země - ale čtvrtý byl naší specifikou. Recese roku 1997 a let následujících vyvolaná ostrým šlápnutím na brzdy měnovou politikou, byla jen naše.

Před několika dny jsem dostal do ruky z Mitchell Securities docela zajímavou analýzu non performing loans v americké ekonomice v závislosti na průběhu ekonomického cyklu. U nás se kde kdo tváří, že jsou všechny naše špatné úvěry dány špatným úvěrováním. V americké ekonomice v relativně malé recesi roku 1991, činily špatné úvěry 16 % všech úvěrů. Prudce to narůstalo od konce 80. let do roku 1991. Ve chvíli největšího boomu americké ekonomiky 1996 – 1998 podíl těchto špatných úvěrů poklesl pod 3 % - ze 16 na méně než 3 %, ale v roce 2000, v počínajících komplikacích americké ekonomiky, se tento index znovu posouvá nad 5 % a dále roste. Vazba kvality úvěrového portfolia a fáze ekonomického cyklu je známou věcí, takže moje teze číslo čtyři zní takto: pro úspěšné dokončení transformace je klíčová fáze pooperační. Tehdy se dá v hospodářské politice udělat nejvíce chyb, a myslím, že se tehdy nejvíce chyb opravdu udělalo. Kdybych mohl mluvit déle, tak bych řekl, v čem vidím největší problém do budoucna. Ten vidím nikoliv ve sféře ekonomické, ale ve sféře neekonomické, ve sféře našeho veřejného sektoru, ve sféře našich pojistných či kvazipojistných systémů, zdravotního, penzijního, sociálního, ve sféře přehnaných státních regulací a tak dále, ale to by bylo na jinou debatu.

Poznámky k vystoupení na kolokviu „**Reforma a transformace**“

(Německo v 50. letech a Česká republika v 90. letech)*

Václav Klaus

1. Dnešní kolokvium považuji za unikátní příležitost podívat se na transformační problém (neboli systémovou změnu) **pomocí komparace** dvou, v něčem odlišných, v něčem podobných období a zemí.
2. Prvním tématem je podívání se na **startovní čáru**, neboli úvaha o tom, z čeho se v obou zemích vycházelo, co bylo východiskem. Není to otázka čistě akademická, to následný vývoj zásadním způsobem ovlivnilo.
3. Ekonomický (i politický) systém v Německu v letech třicátých a první polovině let čtyřicátých byl velmi podobný systému, který existoval v Československu v období komunismu. Kdo to neví, ať si přečte kánonický text Waltera Euckena „On the Theory of the Centrally Administered Economy: An Analysis of the German Experiment“, publikovaný v roce 1948 v anglickém čtvrtletníku *Economica*. Pro mnohé z nás byl tento článek, se kterým jsem se já setkal již v roce 1967, na prostým zjevením.
4. **Vznik obou těchto systémů byl však velmi odlišný.** To jsem dostatečně jasně pochopil až z Euckenova textu, který díky tomu také usnadnil pochopení některých jejich podstatných rysů.

Zatímco v naší zemi vznikl systém centrálně plánované ekonomiky jako důsledek komunistického puče, který do země vnesl prvek znárodnění a vědomý pokus o kvazivědecké centrální plánování ekonomických aktivit, v Německu to začalo opačně. Nejdříve byly ambiciózní veřejné investice, následovala plná zaměstnanost, pak zmrazení cen a teprve potom vytváření oborových a odvětvových úřadů pro dodávky surovin a materiálů a pro tvorbu cen. Z toho vyplynula jedna **základní odlišnost**: v Československu velmi rychle dominovalo **státní vlastnictví** podniků, v Německu nadále převažovalo **vlastnictví soukromé**. Systém centrální regulace ekonomiky byl však obdobný, ne-li totožný.

*) *Vystoupení na kolokviu, pořádaném Liberálním institutem spolu s Walter Eucken Institut a Friedrich-Naumann-Stiftung, Praha, 6. března 2001.*

5. Tato odlišnost nutně vedla i **k odlišným postupům při opouštění** těchto systémů.

V Německu „stačilo“ deregulovat trhy, liberalizovat ceny a zahraniční obchod, hlídat makroekonomickou stabilitu a poopravovat relevantní legislativu. Není sporu o tom, že i to vyžadovalo řadu radikálních a odvažných politických kroků, které si my, s odstupem půl století, spojujeme převážně se jménem Ludwiga Erharda.

V naší zemi jsme museli všechny tyto transformační kroky udělat také (stejně jako v Německu), ale **navíc jsme museli privatizovat**. To - jak se ukázalo - byla **odlišnost naprosto zásadní**, to náš úkol výrazně komplikovalo.

6. Za **menší odlišnost** považuji kratší trvání centrálně administrované ekonomiky v Německu než komunismu v Československu (v řádu 1 : 4) a větší zahraniční pomoc Německu v letech padesátých než Československu a České republice v letech devadesátých. Pomoc naší zemi (přímé finanční transfery, odpouštění dluhů) byla prakticky nulová.

7. Německo deregulovalo a liberalizovalo své trhy **v éře mimořádné důvěry v roli státu v ekonomice**, jinak řečeno, v éře malé důvěry v trh. „Market failures“ byly tehdy považovány za daleko nebezpečnější než „government failures“. Míra deregulace a liberalizace proto v Německu v padesátých letech nebyla nijak extrémně vysoká.

Česká republika deregulovala a liberalizovala v éře značně nižší důvěry v roli státu v ekonomice a hlavně **v éře velmi rozsáhlých pohybů kapitálu po celém světě a v éře daleko liberalizovanějšího světového obchodu**. Rozsáhlá liberalizace a deregulace proto u nás vytvořila ekonomiku značně zranitelnější a obnaženější. Míra liberalizace a deregulace české ekonomiky 5-7 let po listopadu 1989 byla na úrovni liberalizace západní Evropy 30-40 let po skončení války. Nedomnívám se však, že to bylo možné udělat jinak, pouze to konstatuji.

8. Velký rozdíl je i v tom, že Německo nemuselo okamžitě přijmout příliš těžkou sociální, ekologickou, pracovní, bezpečnostní, veterinární, atd. **legislativu Evropy devadesátých let** a že proto mohlo svůj „take-off“ nastartovat daleko snadněji, s podstatně nižšími mandatorními náklady - a to jak státu, tak firem.

9. Pocit obyvatel Německa po válce byl **pocitem viny** a každý Němec tehdy věděl, že si musí dlouhou dobu „utahovat opasky“. V naší zemi byl po pádu komunismu pocit úplně jiný. Lidé svou vlastní, bezprostřední vinu za komunismus necítili. Chtěli se mít lépe rovnou, mysle-

li si, že odstranění různých omezení a iracionalit „take-off“ odstartuje samo o sobě. Jinak řečeno, domnívali se, že jsou **transformační náklady nulové**. Po většinu devadesátých let, s výjimkou jejich počátku, proto narůstala nebezpečná mezera mezi očekáváním a realitou. To vedlo - spolu se subjektivními, v jistém slova smyslu velmi „českými“ faktory - ke ztrátě tolik potřebného národního konsensu.

10. Klíčovým faktorem byl odlišný **rozsah privatizace**. Mám na mysli privatizaci standardní ekonomiky, nikoli privatizaci podniků typu public utilities, pohybujících se v západní Evropě dodnes kdesi mezi soukromým a veřejným sektorem.

Privatizace je procesem velmi nevděčným. Vynechám-li nemalý odpor těch, kteří si myslí, že se privatizovat nemá a že podniky patří všem, je zde hlasitý křik těch, kteří se v privatizační soutěži **umístili nikoli na prvním místě**. A pak jsou zde i **nevyhnutelná selhání** některých privatizovaných podniků, při kterých se - ve světě agresivních médií a apriorní lidské nedůvěry - špatně odlišuje business failure od úmyslného vyvolání neúspěchu firmy k vlastnímu obohacení.

Privatizační metody, které se v případě zcela postátněné ekonomiky nemohly zúžit na standardní postupy, běžně používané při privatizaci izolovaných firem veřejného sektoru v normální tržní ekonomice, byly v realitě postkomunistického období výsledkem nesmírně komplikovaného kompromisu, odrážející celé spektrum tlaků, které u nás v té době dominovaly. Tyto tlaky odrážely **skutečné zájmy** domácí i zahraniční, zájmy managementu privatizovaných firem i vnějších zájemců o tyto firmy, zájmy konkurentů firem, ale i zájmy jejich bankéřů, zájmy investičních poradenských firem i zájmy různých, vždy přítomných dobrodruhů. Privatizace byla procesem v reálném světě, ve kterém dominovalo autentické lidské chování, neodehrávala se v žádné sterilní laboratoři. Probíhala v pluralistické, otevřené společnosti, nikoli v diktatuře osvíceného vladaře, znalce všech učebnic moderní mikroekonomie a finančnictví. Tak by také měla být hodnocena.

Chtěl bych připomenout, že jsem se pokusil o komparaci systémové změny Německa v padesátých letech se systémovou změnou České republiky v letech devadesátých. Neporovnával jsem transformaci České republiky se změnami východní části Německa v letech devadesátých. To by byla diskuse úplně jiná. Tam byly hlavním rozdílem peníze. Ještě po deseti letech dostává oblast bývalé NDR fiskální transfery ve výši ročního HDP České republiky.

cep
CENTRUM

PRO EKONOMIKU A POLITIKU

CEP je českým institutem pro ekonomická a politická studia založeným na podzim roku 1998 jako občanské sdružení.

Cílem CEPu je šíření idejí svobodné společnosti a tržního hospodářství a podpora myšlenek velkých osobností liberálního myšlení.

V čele CEPu stojí správní rada, kterou tvoří
profesor ekonomie Václav Klaus,
profesor medicíny Vratislav Schreiber
a Richard Salzmann.

Centrum pro ekonomiku a politiku je subjektem nezávislým na politických stranách a nehodlá být od politických stran přímo či nepřímo podporováno.

Kontakt:

Centrum pro ekonomiku a politiku

Nám. Míru 9
120 53 Praha 2

tel. a fax: (02) 21596451
e-mail: cep@iol.cz
<http://web.iol.cz/cep>

č. účtu: 19-2304260257/0100
IČO: 68402091